

TFG

QUÈ SÓC I ON VAIG?

L'ÀLBUM IL·LUSTRAT COM A RECURS DIDÀCTIC EN EDUCACIÓ PRIMÀRIA.

Presentat per Esther Castillo Fa

Tutora: Maria Carolina Maestro Grau

Facultat de Belles Arts de Sant Carles

Grau en Belles Arts

Curs 2020-2021

UNIVERSITAT
POLITÈCNICA
DE VALÈNCIA

UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE VALÈNCIA
FACULTAT DE BELLES ARTS DE SANT CARLES

RESUM

El present treball final de grau resum el desenvolupament d'un projecte d'àlbum il·lustrat dirigit a xiquets d'entre 8 i 12 anys. L'obra resultant està pensada per a ser utilitzada com a recurs didàctic en Educació Primària i, per tant, conté orientacions i aprenentatges transversals i de caràcter curricular. En aquest últim cas, ens focalitzem en continguts específics de l'àrea de les Ciències de la Naturalesa i relacionats amb l'ecologia.

La primera part del treball se centra en una base teòrica relativa tant a aspectes formals com de contingut: utilitat de l'àlbum il·lustrat com a eina pedagògica, estudi de conceptes i referents, recerca dels elements fonamentals en el disseny i desenvolupament de l'àlbum il·lustrat. Per tant, la segona part està dirigida a la creació del conte, la recerca i determinació de les tècniques artístiques, la tipografia, l'elecció d'escenes i personatges, i el disseny editorial. És a dir, a la producció física del llibre.

PARAULES CLAU: àlbum il·lustrat, recurs didàctic, conte, ecologia, il·lustració.

RESUMEN

El presente trabajo final de grado resume el desarrollo de un proyecto de álbum ilustrado dirigido a niños de entre 8 y 12 años. La obra resultante está pensada para ser utilizada como recurso didáctico en Educación Primaria y, por tanto, contiene orientaciones y aprendizajes transversales y de carácter curricular. En este último caso, nos focalizamos en contenidos específicos del área de Ciencias de la Naturaleza y relacionados con la ecología.

La primera parte del trabajo se centra en una base teórica relativa tanto a aspectos formales como de contenido: utilidad del álbum ilustrado como herramienta pedagógica, estudio de conceptos y referentes, búsqueda de los elementos fundamentales en el diseño y desarrollo del álbum ilustrado. Por tanto, la segunda parte está dirigida a la creación del cuento, la búsqueda y determinación de las técnicas artísticas, la tipografía, la elección de escenas y personajes, y el diseño editorial. Es decir, a la producción física del libro.

PALABRAS CLAVE: álbum ilustrado, recurso didáctico, cuento, ecología, ilustración.

ABSTRACT

This final degree project summarizes the development of an illustrated album aimed at children between 8 and 12 years old. The resulting work is intended to be used as a teaching resource in primary education and contains guidelines and cross-curricular learnings. We focus on content specific to the area on Natural Sciences and related to ecology.

The first part of the work focuses on a theoretical basis related to formal and content aspects: usefulness on the illustrated album as a pedagogical tool, study of concepts and references, research on the main elements in the design and development of the illustrated album. Therefore, the second part is aimed at the creation of the story, the research and determination of artistic techniques, typography, the choice of scenes and characters, and the editorial design. That is, the physical production of the book.

KEYWORDS: illustrated album, didactic resource, story, ecology, illustration.

ÍNDIX

0. INTRODUCCIÓ.....	6
1. OBJECTIUS I METODOLOGIA.....	7
2. MARC TEÒRIC	8
2.1. ESTUDI DE CONCEPTES	8
2.1.1. L'àlbum il·lustrat	8
2.1.1.1. Breu recorregut històric i evolució del llibre a l'àlbum il·lustrat	8
2.2.2.2. La doble pàgina	11
2.2.2.3. Elements.....	12
2.1.2. L'àlbum il·lustrat en l'escola: Foment lector	15
2.1.3. Parlar d'ecologia a l'aula.....	15
2.1.3.1. El currículum educatiu oficial.....	15
2.1.3.2. La proposta de FUHEM	17
2.2. REFERENTS I ANTECEDENTS.....	18
2.2.1. Referents plàstics.....	18
2.2.1.1. Linda Van den Berg. Ús dels llapis de colors	18
2.2.1.2. Anuska Allepuz. Cromatisme i textures	18
2.2.2. Referents conceptuals	19
2.2.2.1. Alicia Borges. Efecte hivernacle	19
2.2.2.2. Julien Billaudeau. El conte	19
2.2.3. Altres referents	19
2.2.3.1. Pel·lícula Toy Story. El pla subjectiu.....	19
2.2.3.2. <i>El soldadito de plomo</i> de Jörg Müller. El que conta, la forma de fer-ho i el pla subjectiu.....	20
2.2.4. Antecedents propis	20
3. DESENVOLUPAMENT PRÀCTIC.....	21
3.1. ANÀLISI DEL PÚBLIC AL QUAL VA DIRIGIT	21
3.1.1. Tercer i quart de primària.....	21
3.1.2. Cinqué i sisé de primària	21
3.2. LA HISTÒRIA	22

3.3. LES IL·LUSTRACIONS	23
3.3.1. Disseny de personatges i escenes	23
3.3.1.1. Coberta i contracoberta.....	23
3.3.1.2. Guardes.....	23
3.3.1.3. Cos.....	23
3.3.2. Storyboard	24
3.3.3. Tècniques artístiques i cromatisme	25
3.3.4. Reproducció i edició digital	26
3.4. DISSENY EDITORIAL	27
3.4.1. Format i estructura	27
3.4.2. Tipografia	27
3.4.3. Maquetació	28
3.4.4. Impressió i enquadernació	28
3.5. ACTIVITATS I ORIENTACIONS DIDÀCTIQUES	29
3.5.1. Activitats abans de la lectura	29
3.5.2. Activitats durant la lectura	29
3.5.3. Activitats després de la lectura	30
4. CONCLUSIONS	30
5. REFERÈNCIES	32
5.1. BIBLIOGRAFIA	32
5.2. ARTICLES EN LÍNIA	32
5.3. TREBALLS ACADÈMICS	33
5.4. WEBGRAFIA	34
6. ÍNDEX D'IMATGES	35
7. ANNEXOS	37

0. INTRODUCCIÓ

Aquest projecte sorgeix pel desig de conjuminar dos de les meues passions: l'art i l'ensenyança. Com a mestra d'educació primària, he vist en aquesta experiència l'oportunitat de plantejar el TFG com a instrument d'indagació personal i de descobriment de recursos artístics que donen suport a l'aprenentatge en l'escola, com és el cas de l'àlbum il·lustrat.

En la xarxa podem trobar nombrosos estudis que posen de relleu la utilitat de l'àlbum il·lustrat com a eina pedagògica. Per exemple, Martínez (2014), estudiant de Magisteri de la Universitat Internacional de la Rioja, en el seu treball final de grau va realitzar una investigació sobre la funcionalitat d'aquest recurs. En les seues conclusions menciona que donat que vivim en una societat rodejada d'imatges, és necessari que l'escola també es pregunte per elles. L'autora, amb el seu treball, demostra que aquesta eina té moltes possibilitats dintre de l'aula i es pot utilitzar de forma transversal en diverses àrees.

En paraules de Martínez "el álbum es una herramienta pedagógica que, utilizada adecuadamente, mejora las competencias lingüísticas (especialmente la oralidad) y las competencias artísticas, fomenta la reflexión, el intercambio de ideas y la creatividad." (p. 46). La qual cosa ens porta a afirmar que aquest recurs propicia l'aprenentatge significatiu.

La creació i construcció de l'àlbum il·lustrat comporta una sèrie d'aspectes tant conceptuals com estètics. En aquest cas, la part conceptual es relaciona amb una de les meues assignatures preferides: Ciències de la Naturalesa. Quant als aspectes estètics, són els que tenen la major part del pes d'aquest treball, i mitjançant els quals puc demostrar totes les destreses adquirides durant la formació com a artista.

Per tal d'introduir-nos en el tema d'estudi, recorrem a la definició d'àlbum il·lustrat segons Villar (2016). L'autora considera que es tracta de "un tipo de libro en el que texto e ilustraciones se complementan para componer un relato integral, con una fuerte preponderancia gráfica que, mediante la lectura visual, incita al lector a una interpretación narrativa que va más allá de las palabras" (p. 2). És a dir, és una forma de contar on text i imatge es necessiten mútuament per a què la lectura adquireisca sentit.

Contràriament, en el llibre il·lustrat hi abunda el text, la imatge actua com a acompanyant i, per tant, la història pot ser compresa sense les il·lustracions (Editorial Galimatazo, 2018). Per tractar-se d'un Treball de Final de Grau de Belles Arts, he considerat oportú dotar al meu llibre del caràcter d'àlbum, on el protagonista principal és la il·lustració.

El que es desenvolupa en els apartats posteriors resum tots els passos que s'han dut a terme en l'elaboració de l'àlbum, des de la recerca dels seus fonaments teòrics fins al disseny i creació física del mateix.

1. OBJECTIUS I METODOLOGIA

El nostres objectius generals són dos. Per una banda, investigar i donar a conèixer les oportunitats d'aprenentatge que ofereix l'àlbum il·lustrat, així com indagar mètodes i estratègies per a incorporar i utilitzar aquest recurs en l'aula. Per altra banda, tenim l'objectiu de crear un àlbum il·lustrat infantil atenent als fonaments teòrics i tots els aspectes, pautes i elements que componen aquest tipus d'obres.

Trobem altres objectius específics que resumim de la següent manera:

- Elaborar un àlbum il·lustrat complet, d'aspecte professional.
- Mostrar les habilitats artístiques i capacitat creadora.
- Ampliar els coneixements en el camp de la il·lustració, l'àlbum il·lustrat i el disseny editorial.
- Estudiar l'ús de tècniques artístiques tradicionals i aconseguir que les imatges mantinguen un diàleg amb el text.
- Crear un recurs educatiu per a treballar l'ecologia i la cura dels éssers vius i el medi natural.

La metodologia de treball ha consistit en partir de la teoria per a desenvolupar la pràctica.

Quant a la teoria, primerament hem realitzat un estudi de la definició d'àlbum il·lustrat, la seua aparició en la història i els elements que el componen i el caracteritzen. Després, hem dut a terme una anàlisi dels objectius educatius que volem aconseguir amb la nostra obra i dels continguts que es volen treballar amb la mateixa. Paral·lelament hem indagat referents que pogueren aportar idees, tècniques i ens ajudaren a donar-li forma tant a la història com a les escenes i il·lustracions. Al mateix temps, s'ha dut a terme una reflexió sobre el panorama actual de la lectura en l'escola i la utilitat de l'àlbum il·lustrat com a recurs didàctic.

Respecte a la part pràctica, hem partit de les preguntes: Què vull fer, com puc fer-ho, què sé i què més necessite saber per a desenvolupar el nostre projecte. D'aquesta manera, i en haver tingut la història clara, el principi ha consistit en un assaig i error sobre el *storyboard*. Aquest estudi ens ha permès visualitzar el ritme narratiu i la composició de les escenes, així com indagar la manera en la qual text i imatges se complementen.

A mesura que s'ha anat desenvolupant la part pràctica del projecte, ha sigut necessari remetre a fotografies i paisatges de l'entorn per poder fer front a la diversitat de perspectives visuals que la història ens demandava. Un repte que alhora aporta riquesa i ritme a la lectura.

Finalment, ha sigut necessària la maquetació del llibre amb l'anàlisi del tipus de lletra adequat i el conseqüent estudi de l'enquadernat i reproducció física.

2. MARC TEÒRIC

2.1. ESTUDI DE CONCEPTES

2.1.1. L'àlbum il·lustrat

2.1.1.1. Breu recorregut històric i evolució del llibre a l'àlbum il·lustrat

Salisbury i Styles (2014), en el primer capítol del seu llibre *El arte de ilustrar libros infantiles: Concepto y práctica de la narración visual*, ens exposen un breu recorregut sobre la història del llibre il·lustrat.

Prenent de referència els esdeveniments, autors i obres que aquests descriuen, a continuació analitzarem la història i evolució que ha anat experimentant el llibre fins a desenvolupar un altre tipus de format que hui en dia coneixem com àlbum il·lustrat o llibre àlbum.

Començant pels inicis de l'espècie humana, Salisbury i Styles argumenten que les pintures rupestres són un clar exemple de la necessitat que l'ésser humà ha tingut sempre per comunicar i descriure el món que el rodeja. La narrativa visual ha format part de totes les èpoques al llarg de la història, un dels exemples més antics el trobem en la columna de Trajà, en Roma, on es relaten les guerres entre romans i dacis.

La comercialització i distribució d'obres il·lustrades i escrites va començar a ser possible gràcies a l'aparició de la impremta en el segle XV, aquest fet marcà l'inici en la impressió viable en massa i l'aproximament de les obres a un públic més ampli. Quant a la relació entre text i imatge sobre el paper, Der Edelstein (1461) se situa com el primer exemple amb tipus i imatge impresos junts. Cal dir que en aquell temps no hi havia quasi relació entre aquests elements, la il·lustració era exclusivament decorativa.

Per la seua banda, Orozco López (2009) localitza els orígens del llibre il·lustrat a mitjan segle XVII. L'autora anomena l'obra d'Amos Comenius *Orbis sensualium pictus* (1658) per a referir a la considerada la primera publicació que s'aproxima al que coneixem com llibre d'il·lustracions i dirigida al públic infantil. Concretament es tractava d'una enciclopèdia il·lustrada per a ensenyar llatí als xiquets. I fou a partir d'aquest moment, i gràcies a les possibilitats tècniques que oferia la impressió, que es va anar explorant la composició text i imatge i la seua relació.

En el segle XVIII alguns autors seguiren indagant sobre la connexió text-imatge, un exemple el trobem en el conegut pintor i poeta William Blake. L'artista és considerat com el primer en experimentar amb el contacte entre

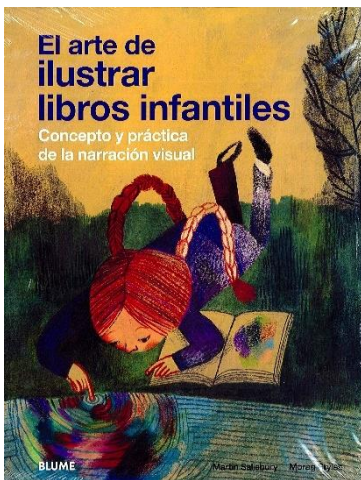

Fig.1 *El arte de ilustrar libros infantiles*. Salysbury i Styles, 2014.

Fig.2 *Orbis sensualium pictus*, de l'autor Amos Comenius.

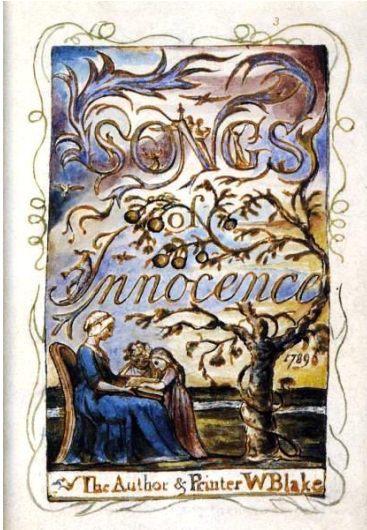

Fig.3 Coberta de *Songs of Innocence*, William Blake 1789.

Fig.4 Escena de *Frog he would A-woeing Go*, Randolph Caldecott 1883.

"Pray, MR. RAT, will you go with me,"
Heigho, says ROWLEY!
 "Pretty MISS MOUSEY for to see?"
With a rowley-powley, gammon and spinach,
Heigho, says ANTHONY ROWLEY!

paraula i imatge, encara que la relació que ell proposa es limita a allò visual. En la seua obra *Songs of Innocence* (1789) Blake s'allunya de les corrents estilístiques del moment i produeix una composició original i innovadora.

Va ser a finals del segle XIX quan el que es coneixia com a llibre il·lustrat experimentà un gran canvi gràcies a les contribucions de Randolph Caldecott. Aquest il·lustrador creà una nova composició en la pàgina on imatge i paraula es juxtaposaven, a diferència de les etapes anteriors, on ambdós elements es concebien de manera independent. En obres com *Frog he would A-woeing Go* (1883) i *Come Lasses and Lads* (1884) s'observa com ara la imatge va més enllà de la decoració de la pàgina, les il·lustracions amplien la informació que proporciona la paraula escrita.

El període comprès entre la última meitat del segle XIX i principis del segle XX es coneix com l'edat d'or del llibres infantils. Un dels avanços més importants d'aquest segle fou la impressió a 4 colors. També es va donar un canvi d'actitud cap a la infantesa, introduint una sèrie de temes que abans no es contemplaven per a aquest públic. Una de les obres que marcà l'inici d'aquesta època és la tan coneguda obra *Alicia en el País de les Meravelles* (*Macmillan*, 1865) de Lewis Carrol. Els dibuixos, realitzats per sir John Tenniel, mostraven un nou tipus de presència en la pàgina.

Dintre del segle XX, cal destacar altres obres com *Clever Bill* (Heinemann, 1926) i *The Pirate Twins* (Faber, 1929) per la seua unió entre text i imatge, conformant un tot unificat, quan aquesta integració encara era relativament estranya.

Fig.5 Il·lustració interior de *Clever Bill* (1926).

Fig.6 Exemple doble pàgina de *Donde viven los monstruos* (1963).

En 1950, època en la qual el disseny gràfic, la il·lustració i la pintura mantenien una estreta relació en les escoles d'art, van aparèixer llibres que mostraven un enfocament unificat quant a concepte, imatge i tipografia. Açò va ser degut al fet que molts dels dissenyadors eren també els autors. El text cada volta era menor perquè augmentà la consciència de la pàgina com a fase visual multimodal.

Quant a autors que influïren especialment en el món de l'educació, podem parlar de Maurice Sendak. Aquest podria ser considerat el millor il·lustrador de llibres infantils de tots els temps. La seua obra mestra és *Donde viven los monstruos*, publicada per primera vegada en 1963. Aquesta tracta multitud de temes: amor, ira, odi, obsessions, la seguretat, les relacions de poder entre adults i xiquets, el sentiment de pèrdua de control i el paper de la imaginació. Cal dir que, en un moment de la història, la paraula desapareix i apareixen tres dobles pàgines únicament amb imatges. És evident que aquest llibre suposa un model de referència per la forta interacció entre paraula i text.

Altre autor que és necessari destacar per la seua labor en la realització de llibres per a xiquets i les temàtiques que tracta és Anthony Browne. Aquest fa ús de la metàfora visual per a crear històries plenes de significació que lectors de totes les edats han d'anar descobrint. Per exemple, en el seu segon llibre *Zoo* (1992) parla del sofriment i sacrifici i sobre la relació entre els animals i les persones, recalcant els temes de captivitat i llibertat. Tanmateix, la ironia dels humans que visiten el zoològic i exploten els animals tan sols es percep si es llegeixen les paraules i les imatges com un tot.

Ja en el segle XXI, trobem que la consciència de l'àlbum il·lustrat com a forma d'art va en augment. En part, açò és degut a l'expansió dels mitjans audiovisuals i la necessitat d'emetre i descodificar els missatges gràfics de l'entorn. Aquest fet ha ocasionat que il·lustradors i editorials s'interessin per explorar totes les possibilitats del gènere (Villar, 2016). La conseqüència és la

gran varietat d'obres que trobem en el mercat, pluralitat d'estils, tècniques, formats i temàtiques inunden les nostres llibreries, biblioteques i, fins i tot, Internet.

Primerament, la pròpia estructura i disseny del llibre àlbum ens pot portar a pensar que és un gènere dirigit principalment al públic infantil. Tanmateix, en l'actualitat, la barrera que separa un llibre per a adults d'un per a infants està cada volta més difusa. César Sánchez (s.d.), editor i fundador de Fulgencio Pimentel diu: "El álbum ilustrado apela directamente al corazón y la sensibilidad del lector de un modo que no entiende de edades", i afegeix:

Si acaso se puede decir que, como formato, el álbum ilustrado cumple una función pedagógica para con los adultos, enseñándoles a recuperar de modo visceral e intuitivo la lectura que practicaron de niños. Muchos padres descubren el gozo de esta clase de lecturas al compartirlas con sus hijos. Pero cada vez hay más lectores que se acercan al álbum ilustrado sin que medien paternidad o maternidad alguna, simplemente seducidos por sus cualidades estéticas. (Citada en Justícia, 2019)

2.1.1.2. La doble pàgina

El naixement del llibre àlbum va suposar, com em vist, una nova concepció de la il·lustració. Resultà un punt i a part on l'il·lustrador guanyà en autonomia i deixà de repetir visualment el que li dictava l'escriptor. Aquest fet es traduí en un canvi en la disposició de les imatges sobre el suport, apareixent així la possibilitat de la doble pàgina (Lapeña, 2013).

Segons Gutiérrez (2002) són tres els criteris pels quals s'utilitza aquest format: el criteri estètic, el criteri d'adaptació a les exigències dels escenaris on es desenvolupen les històries, i el criteri de rellevància d'una segona narrativa.

Deu anys més tard de les afirmacions de Gutiérrez, Lapeña Gallego les revisa i completa aportant informació sobre els canvis ocorreguts i les noves concepcions que s'han anat succeint en els darrers anys en relació a aquest gènere.

Fruit d'aquest estudi, l'autora conclou que el criteri estètic majoritàriament està dirigit per l'editorial, la qual cosa limita la llibertat tant de l'escriptor com de l'il·lustrador a l'hora de crear. Pel que fa al criteri d'adaptació als escenaris, Lapeña considera que la doble pàgina ha permès explorar amb profunditat la funció narrativa de la il·lustració i indagar i ampliar les diverses maneres de fer i comunicar. Per exemple, en la sèrie de llibres-àlbum *El viaje de Anno* (1997), de l'il·lustrador i escriptor japonès Mitsumasa Anno, trobem il·lustracions a sang sobre el paper que representen allò que veu un ocell durant el seu viatge. Aquesta manera de prescindir dels marges ens permet veure els diferents

Fig.7 Il·lustració de l'obra *El viaje de Anno* (1997).

Fig.8 Exemple ús del marge en *Alicia en el País de les Maravelles*.

paisatges a través dels ulls del personatge, i anar més enllà dels límits que ens marca la pàgina.

Un exemple contrari el trobem en la il·lustració de Lapeña que representa una escena del conegut conte *Alicia en el País de les Meravelles* de Lewis Carroll. Aquesta s'ubica en el moment en el qual Alicia augmenta de mida en l'habitació on està la porta que la conduirà al País de les Meravelles. D'aquesta manera, per a donar la sensació de grandària d'Alicia, l'autora ha fet ús del marge de la doble pàgina. Si pel contrari, fora l'habitació la que s'haguera fet menuda, argumenta que l'escena s'hagués ubicat en una pàgina simple, extraient el text a la següent.

Quant a l'últim criteri que proposa Gutiérrez, la rellevància d'una segona narrativa, Lapeña considera que aquest s'ha quedat obsolet. L'autor defenia aquest criteri afirmant que la doble pàgina podia utilitzar-se per a ressaltar algun esdeveniment, element o acció important de la història. Tanmateix, la nostra autora considera que l'ús de la doble pàgina ha patit una proliferació, sent un continu al llarg de la lectura. A més, aquesta diu que la doble pàgina compta amb moltes més possibilitats i que, quan és l'editorial la que decideix aquest format, tampoc hi ha molt més a fer.

En relació a la funció narrativa, les dobles pàgines permeten estructurar el llibre àlbum en seqüències narratives i aquestes alhora tenen la capacitat de representar l'espai, el temps i el moviment en el mateix suport fixe: la pàgina (Correro, 2019).

Amb tot, considerem que la doble pàgina és una gran oportunitat per a l'il·lustrador i que amplia indubtablement les seues possibilitats creatives. A més, com en aquest projecte no comptem amb les normes de cap editorial, resulta un bon moment per a explorar les alternatives d'aquest recurs i fer front a eixe espai buit que de primeres ens provoca certa incertesa.

2.1.1.3. Elements

En l'elaboració d'aquest apartat recorrem a la classificació que proposa Vázquez (2014) en relació als elements que cal tenir en compte a l'hora de llegir un llibre àlbum. Com a creadors de l'obra, conèixer aquests elements principalment dirigits a la seua lectura ens ajudarà a considerar-los durant el plantejament del nostre projecte d'àlbum il·lustrat.

El primer grup d'elements que presenta l'autor són els *elements materials*. S'inclouen els aspectes més físics del llibre com són la coberta, la contracoberta, les guardes i el format. Aquests se solen apreciar simplement per la seua estètica, de manera que la seua lectura habitualment es passa per alt. Ara bé, cal parar atenció en els mencionats aspectes perquè poden tenir significat i, fins i tot, pot ser que part de la història s'amague dintre d'ells.

Un segon grup correspon als *elements de disseny gràfic*. Ens referim a la doble pàgina, la tipografia, la simultaneïtat visual i la tensió verticalitat (imatge) – horitzontalitat (text). Com hem vist en l'apartat anterior, la doble

pàgina és més que un tipus de disposició de text i il·lustracions, és un llenç on autor i il·lustrador realitzen una composició de manera premeditada d'una sèrie d'elements dotats de significació. Així mateix, a l'hora de llegir el contingut d'aquestes pàgines cal apreciar el perquè, què pretenen els autors amb aquesta disposició, i què passa amb el ritme de la lectura, segueix igual? Ha canviat?

De la mateixa manera, la tipografia també és capaç de comunicar-nos alguna cosa. No diu el mateix una lletra de pal sec que una amb serifa, com tampoc s'expressa igual una lletra en minúscula que en majúscula. Així, un tipus de lletra pot indicar llunyania, proximitat, advertir-nos d'un crit o un murmur, etc.

Al tercer grup hi pertanyen els *elements de la imatge*. Segon Vázquez, aquests són: el punt, la línia, el color, la textura, el suport, la composició, la llum, la perspectiva i els elements decoratius. Una sèrie d'elements responsabilitat de l'il·lustrador i amb una forta significació. No cal dir com canvia una imatge si utilitzem uns colors o una altres, una tècnica o una altra; o el que ens indica una escena o objecte depenent de la seua perspectiva.

A continuació trobem els *elements narratius*. Com el seu propi nom indica, s'inclouen tots aquells que tenen a veure amb la narrativa de l'obra: història, personatges, trama, narrador, diàlegs, temps i espai. L'autor ens recorda els components bàsics que ha de tenir una trama: plantejament, nus i desenllaç. També recalca la importància de dotar als personatges d'una caracterització tan externa (trets físics) com interna (trets psicològics), i de tenir clar el punt de vista del narrador (intern o extern).

Els elements narratius són els que es solen treballar en l'aula, els que tenen la major part del pes -per no dir tot- del posterior estudi i reflexió sobre la lectura. Però com hem vist, no són els únics que cal tenir en compte.

A l'últim grup hi corresponen els *elements cinematogràfics*. Entre aquests hi ha la seqüència, l'angulació, els enquadraments, el retall de la figura, la visió subjectiva i els plans. Tots ells provoquen reaccions concretes en el lector, com fixar-se en algun detall de la escena, i també permeten augmentar la tensió o el dramatisme durant la trama.

Quant a l'angulació, Plaza (2016) ens indica algunes possibilitats:

Cuando las ilustraciones se nos presentan desde un ángulo cenital, se presentan en perpendicular al suelo, desde arriba conformando un ángulo de 90º, esto puede transmitir ausencia de profundidad de campo o un simple efecto estético de la imagen. Se suele utilizar la angulación en picado para mostrar que alguien o algo es inferior, inocente, débil, inofensivo, frágil. Por normal general, el ángulo frontal, es el más común y nos muestra el objeto o personaje para describirlo. Cuando vemos un contrapicado, genera un ensalzamiento o magnificación del personaje u objeto.

La angulación nadir suele aportar dinamismo a la acción, interés extra o dramatismo; a veces sensación de desequilibrio (p. 11).

2.1.2. L'àlbum il·lustrat en l'escola: Foment lector

La comprensió lectora és una competència bàsica en la vida en societat. Llegir dona accés a l'aprenentatge, a la informació, a la comunicació i obre les portes a la imaginació, l'evasió, el coneixement i el pensament crític.

En acabar l'Educació Primària tots els xiquets saben llegir i escriure. Però no tots s'interessen per continuar aquesta pràctica fora de l'escola. I ara, amb les noves i atractives distraccions tecnològiques, és difícil deixar un lloc per a la lectura.

L'escola des de sempre s'ha interessat per fomentar l'hàbit lector, tanmateix, la línia entre la imposició i l'acte voluntari de llegir és molt fina. Segur que a tots, en algun moment de la nostra educació, ens han obligat a llegir algun llibre per després fer un resum, omplir una fitxa o, pitjor, realitzar un examen. Però també està l'opció de llegir un llibre -el que vulgues, clar- per després omplir una fitxa. Com ens ha d'agradar llegir d'aquesta manera?

Per sort, els temps canvien i amb ells les estratègies i metodologies educatives. Així, ara trobem activitats com les dramatitzacions, presentar un llibre fent de "booktuber", la motxilla viatgera, el lectòmetre, la biblioteca d'aula, d'entre moltes més. La qüestió és que la majoria d'aquestes activitats inclouen lectures que es realitzen al marge dels aprenentatges de les diverses àrees del currículum, perquè per a això ja està el llibre de text.

Hui en dia tenim a l'abast nombrosos i variats recursos literaris a partir dels quals podríem treballar determinats continguts del currículum. Aquesta resultaria una pràctica que, alhora, familiaritzaria els alumnes amb diferents gèneres literaris, a més de contribuir al foment i hàbit lector. Ens referim a considerar el llibre com una eina didàctica, més que concebre'l com un simple material d'entreteniment o consulta. En aquest sentit, el llibre àlbum podria ser el recurs idoni.

Per la seua banda, Hoster i Lobato (2007) consideren que l'àlbum il·lustrat és un producte artístic amb possibilitats de ser utilitzat com a eina didàctica i molt útil per a formar lectors competents. Argumenten que hem d'acceptar que la lectura d'imatges cada volta cobra més rellevància per la seua massiva presència en la vida quotidiana i, per tant, podem aprofitar aquesta evidència per a fer del llibre il·lustrat un arma que ajude a afermar l'habilitat lectora dels més joves (Citat en Hoster i Gómez, 2013).

Així mateix, Mayoral i Reina (s.d.) coincideixen en la utilitat del llibre àlbum en l'escola i argumenten que aquest recurs permet tractar gran varietat de temes i, a més, les imatges ajuden a entendre millor els més complexes. Aquestes autores consideren l'àlbum com una oportunitat per treballar assumptes que normalment són difícils de parlar amb xiquets i també aquells relatius a tensions socials o experiències del dia a dia.

2.1.3. Parlar d'ecologia a l'aula

És evident que el món necessita d'un canvi i d'una forta consciència ecològica que ens ajude a valorar l'entorn natural i les conseqüències de no cuidar-lo. Una consciència que pot treballar-se en l'escola, a través de propostes didàctiques en diverses àrees, però sobretot des de l'assignatura de les Ciències de la Naturalesa.

2.1.3.1. El currículum educatiu oficial

El Decret 108/2014, de 4 de juliol, del Consell, amb les modificacions del Decret 88/2017 de 7 de juliol pel qual s'estableix el currículum i es desplega l'ordenació general de l'Educació Primària a la Comunitat Valenciana, en l'Annex I reuneix tots els continguts de les diverses àrees al llarg del diferents cursos de primària. Tot i que el nostre llibre estarà dirigit a xiquets de 3r, 4t, 5é i 6é de primària, considerem necessari fer una revisió d'aquells continguts de tots els cursos que pogueren servir-nos de guia a l'hora d'elaborar la nostra proposta.

A continuació hem reunit en una taula els continguts del citat decret que hem trobat més pròxims al nostre propòsit:

CURS	BLOC	CONTINGUT
1er	3. Els éssers vius	Causas d'extinció d'espècies relacionades amb la seua cura i respecte.
2n	3. Els éssers vius	- Els ecosistemes com a entorn natural dels éssers vius. - Causes d'extinció d'espècies relacionades amb el seu hàbitat natural.
	4. Matèria i energia.	Reducció, reutilització i reciclatge de materials.
3r	3. Els éssers vius	- Els elements d'un ecosistema i els éssers vius que l'habiten. - Causes d'extinció d'espècies relacionades amb la sobreexplotació.
4t	3. Els éssers vius	Relació dels éssers humans amb els animals i la seua cura.
5é	3. Els éssers vius	- Ecosistemes terrestres i aquàtics. - Causes d'extinció d'espècies en ecosistemes terrestres i aquàtics. - El medi ambient i la seua conservació en el treball de camp: excursions, visites, eixides per l'entorn, etc.
	4. Matèria i energia	Desenrotllaments sostenibles i equitatius.
6é	1. Iniciació a l'activitat científica.	Formulació d'interrogants a partir d'un problema o qüestió.

Fig.9 Continguts de l'àrea de Ciències de la Naturalesa extrets de l'Annex I de la legislació vigent.

Aquesta revisió de continguts ens ha fet adonar-nos de la carències amb les què compta l'actual currículum. Al nostre parer, hi falta contextualització i actualització. Al llarg de les 185 pàgines que componen aquest decret no apareixen en cap moment les paraules *ecologia*, ni *plàstics* -per a referir-se als objectes fets amb aquest material-, ni es torna a parlar de les 3 erres més enllà del 2n curs.

En conseqüència, hem considerat oportú fer també una revisió dels continguts de Ciències Socials, ja que anys enrere ambdós assignatures conviuen en l'àrea anomenada Coneixement del Medi.

D'aquesta manera, hi hem elaborat la següent classificació:

CURS	BLOC	CONTINGUT
1er	2. El món en què vivim	Noció d'escassetat d'aigua. Formulació de conjetures sobre el que succeïx quan falta aigua.
2n	3. Viure en societat	Nocions econòmiques bàsiques: Producció, consum i mercat.
	4. Les empremtes del temps	Noció de causa, conseqüència, empatia.
3r	3. El món en què vivim	- Noció d'equilibri ambiental. - Cicle de l'aigua.
4t	4. Les empremtes del temps	Nocions de canvi, causa conseqüència, empatia, duració i simultaneïtat, evidència i interpretació històrica.
5é	2. El món en què vivim	- Nocions de desenrotllament sostenible i recurs. Contaminació. Escassetat i esgotament de recursos. - Activitats humanes: agricultura i indústria, obtenció de fonts d'energia i matèries primeres.
	3. Viure en societat	Noció de recursos econòmics, mà d'obra i consum.
6é	2. El món en què vivim	Ones de canvi climàtic i equilibri ambiental i efecte d'hivernacle.

Fig.10 Continguts de l'àrea de Ciències Socials extrets de l'Annex I de la legislació vigent.

En l'àrea de Ciències Socials hi apareixen per primera vegada els termes *canvi climàtic*, *contaminació*, *equilibri ambiental*... No obstant això, considerem que no és suficient per fer front a les problemàtiques mediambientals actuals que afectaran el futur dels alumnes i les posteriors generacions.

Fig.11 Proposta de FUHEM. Llibre publicat en 2018.

2.1.3.2. La proposta de FUHEM

Front a la falta d’iniciativa per part del Decret 108/2014, de 4 de juliol, per orientar una part de l’educació a preparar a l’alumnat per fer front als problemes socials i mediambientals presents i futurs, la fundació FUHEM elabora una proposta curricular amb el propòsit d’educar per a la transformació ecosocial.

La pròpia FUHEM (2018) es defineix com: “Una fundación independiente sin ánimo de lucro que promueve la justicia social, la profundización de la democracia y la sostenibilidad ambiental, a través de la actividad educativa y del trabajo en temas ecosociales” (p. 10).

Aquesta dona un nou enfocament a les assignatures de Ciències de la Naturalesa i Ciències Socials. FUHEM considera que és fonamental acostumar als xiquets a observar i analitzar el seu entorn per tal que aquests identifiquen allò que pensen que ha de canviar i com podrien fer-ho des de la seua condició. Així, les Ciències de la Naturalesa brinden la gran oportunitat de posar en pràctica les eines pròpies del mètode científic: “observación, análisis, crítica, contraste, reflexión, perseverancia, así como la formulación de preguntas, confección de hipótesis, la interpretación de datos i la experimentación” (FUHEM, 2018, p. 135). D’aquesta manera, és primordial connectar la realitat, allò que succeïx al nostre voltant, amb la pràctica d’aquests elements.

Quant als blocs de continguts d’aquesta mateixa àrea, sense canviar els establerts en el currículum educatiu oficial, aquesta fundació sense ànim de lucre proposa dotar-los de context i actualitat. És a dir, ofereix motivació i raons per conèixer-los i aprendre.

En relació als blocs 3 i 4, que són on s’agrupen la major part dels continguts que tenen a veure amb la nostra temàtica d’estudi, FUHEM (2018) argumenta:

En el bloque “Los seres vivos”, desde una perspectiva holística, se introduce al alumnado en el mundo de los animales y las plantas, reflexionando de manera crítica sobre el papel del ser humano en la Tierra, la necesidad de mantener un equilibrio armónico con el entorno en todas las actividades que realizamos, de su cuidado y de su distribución equitativa de los recursos.

El bloque de “Materia y energía. Tecnología objetos y máquinas” tiene entre sus objetivos aproximar al alumnado, de una forma experimental y sencilla, al estudio de la Física. En este bloque es fundamental la reflexión crítica sobre el consumo de materiales y energía, y la consecuente generación de residuos. En este sentido, el potencial y las limitaciones de los avances tecnológicos, la huella ecológica y las energías renovables son contenidos que aparecen a lo

largo de toda la etapa, para que el alumnado sea capaz de tomar decisiones que favorezcan la sostenibilidad (p. 136).

Amb tot, considerem la proposta de FUHEM un recurs molt valuós per a aquells docents compromesos amb la transformació ecosocial i que troben limitacions en el currículum educatiu oficial.

2.2. REFERENTS I ANTECEDENTS

2.2.1. Referents plàstics

2.2.1.1. Linda van den Berg. Ús dels llapis de colors

Linda van den Berg és una dissenyadora gràfica d'Amsterdam que ha trobat en la il·lustració la seua vocació. Encara que actualment tan sols pot dedicar una xicoteta part del seu temps en aquest camp, l'artista dona a conèixer la seua faceta com a il·lustradora a través de les xarxes socials mitjançant el nom de *Housecatillustration*.

Aquesta comenta que extrau la inspiració del món que li rodeja, i el resultat són uns personatges als què es refereix com "estrafolaris" i que estan dotats d'un caràcter simpàtic, enèrgic i adorable.

Linda van der Berg utilitza els llapis de colors com a eina de treball principal, i entre aquests, i en la majoria dels casos, opta per les tonalitats càlides.

El que més ens interessa d'aquesta artista és l'ús que fa d'aquesta tècnica tradicional i les textures que aconsegueix en les seues il·lustracions. A més, el seu estil connecta molt bé amb el món infantil, per la qual cosa la considerem com un bon referent a tenir en compte.

Fig.12 Il·lustració de Linda van den Berg.

Fig.13 Exemple il·lustració i tractament textures per Anuska Allepuz, de l'àlbum il·lustrat *A bear is a bear*.

2.2.1.2. Anuska Allepuz. Cromatisme i textures

Anuska Allepuz és una il·lustradora infantil espanyola que actualment resideix a Londres. Il·lustra llibres principalment en anglès en els quals explora textures i diverses tècniques mixtes incloent-hi formes estampades i segells fets a mà. Encara que treballa tant amb imatges en blanc i negre com a color, ens decantem per aquelles obres on els colors inunden les pàgines d'harmonia i vitalitat.

D'aquesta artista ens quedem amb la varietat de textures que aconsegueix, textures que semblen realitzades a partir de tècniques tradicionals de dibuix. També ens interessa d'ella la gama cromàtica i la profunditat que genera en les escenes.

2.2.2 Referents conceptuals

2.2.2.1 Alicia Borges. Efecte hivernacle

Alicia Borges és una artista espanyola instal·lada a Santa Cruz de Tenerife i que es dedica a la il·lustració, l'animació i el concept art com a freelance. Compta amb una sèrie d'il·lustracions titulada *Yo mimo mi mar II* on ens mostra diverses escenes relatives a les conseqüències que té sobre el mar i els seus habitants l'efecte hivernacle i, en definitiva, no cuidar del planeta.

Aquesta sèrie resulta la segona part d'una altra anomenada *Yo mimo mi mar I* on es presenten les mateixes situacions però des de la no contaminació.

Ens crida l'atenció com l'artista tracta l'efecte hivernacle tan sols fent una comparació entre dues imatges i donant a conèixer el que era i el que és o pot arribar a ser.

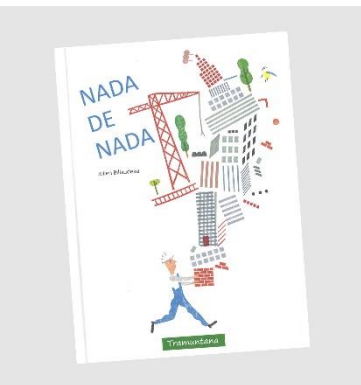

2.2.2.2 Julien Billaudeau. El conte

En l'obra *Nada de Nada* (2016) Julien Billaudeau tracta el tema de la destrucció dels boscos mitjançant una història on un home anomenat senyor C comença a construir cases pensant que en eixe espai no hi ha res. Així, aquest personatge, poc a poc va acabant amb el bosc i l'hàbitat dels animals. Finalment, arriba un ocell que tan sols necessita un niu per a viure i el fa veure que en realitat no necessita tant.

Aquesta història aparentment senzilla amaga gran quantitat de conceptes i aprenentatges que es poden treballar en l'aula i en les diverses etapes educatives. Entre aquests trobem la desforestació, els ecosistemes, el consumisme i la pèrdua de biodiversitat.

Hem considerat oportú incloure aquesta obra de Julien Billaudeau perquè el nostre objectiu és crear una història senzilla i extreta de la quotidianitat que oferisca gran quantitat d'aprenentatges.

2.2.3. Altres referents

2.2.3.1. Pel·lícula *Toy Story*. El pla subjectiu

És difícil no conèixer alguna de les aventures de les revolucionàries joguines de *Toy Story*. Un llargmetratge de Pixar i dirigit per John Lasseter que va aparèixer per primera vegada en 1995.

Al llarg de qualsevol de les pel·lícules trobem gran varietat d'escenes amb diversitat de perspectives, enquadraments i angulacions. Quasi la totalitat d'elles corresponen al punt de vista dels personatges. Ens resulta interessant la riquesa visual i rítmica que proporciona aquesta diversitat de plans. Un exemple són les que es presenten a continuació:

Fig.14 i Fig.15 Il·lustracions d'Alicia Borges.

Fig.16 Coberta llibre *Nada de Nada*.

Fig.17 i Fig.18 Escenes de les pel·lícules *Toy Story 2* i *Toy Story 4*.

Fig.19 Doble pàgina de *El soldadito de plomo* de Jörg Müller.

2.2.3.2. *El soldadito de plomo* de Jörg Müller. El que conta, la forma de fer-ho i el pla subjectiu

En aquesta versió de *El soldadito de plomo*, Jörg Müller desenvolupa una història únicament basada en il·lustracions i a través de la qual realitza una crítica a la societat.

És sorprenent com aquest il·lustrador suís ha fet ús de la tradicional i tan coneguda història del soldadet de plom per tractar temes com són les desigualtats, el consumisme i el balafiament desmesurat enfront de la pobresa extrema. Una obra mestra que no necessita paraules per a ser entesa i que es serveix de gran varietat de plans que enriqueixen la lectura i provoquen reaccions diverses en el lector.

2.2.4. *Antecedents propis*

Moltes de les obres que he realitzat durant el transcurs del Grau en Belles Arts giren entorn de la natura; d'una visió desanimada i crítica compresa des del seu deteriorament, agressió i necessitat de cura. En aquest projecte continue amb la mateixa temàtica, sent l'àlbum il·lustrat el mitjà d'expressió.

De manera paral·lela, sempre que m'ha sigut possible he intentat vincular el meu jo com a artista i com a mestra. El resultat són obres que critiquen algun aspecte del sistema educatiu actual i altres que esdevenen recursos per a treballar en el aula.

Cal dir que el meu interès per la il·lustració és relativament nou. No em decante especialment per cap disciplina artística. No obstant això, algunes assignatures optatives m'han ajudat a valorar la il·lustració com a mitjà de comunicació i d'expressió i a reconèixer la gran acollida que té en la societat avui dia.

Fig.20 Obra *Muros* (2019). Sobre escola i societat. Per Esther Castillo Fa.

Fig.21 Joc del Memory per a treballar els ecosistemes a l'aula. Per Esther Castillo Fa.

3. DESENVOLUPAMENT PRÀCTIC

3.1. ANÀLISI DEL PÚBLIC AL QUAL VA DIRIGIT

3.1.1. Tercer i quart de primària

Corresponen a aquest grup els xiquets d'entre 8 i 10 anys. Alguns autors identifiquen aquesta etapa com "l'edat d'or de la infància". Açò és degut al fet que es tracta d'un període on els xiquets es mostren prou receptius a les temàtiques i aprenentatges que se'ls proposen, són fàcils d'estimular. Tanmateix, necessiten l'experiència i la manipulació per a comprendre els conceptes i per a arribar a l'aprenentatge significatiu, ja que solen acudir a la memorització.

Segueixen avançant en el seu domini de la lectura i escriptura, comprenen el sentit de les paraules abstractes, capten l'humor, identifiquen els tipus de narracions, etc.

Quant a la relació amb els adults, són cada volta més independents. Consegüentment van abandonant progressivament la moral familiar per construir-ne una de més autònoma i raonada.

Els alumnes d'aquesta etapa estan plens de vitalitat i desborden activitat física, mental i social. És molt important per a ells la pertinença a un grup d'iguals i mostren contínuament la seua necessitat d'agradar als altres (Ribes Antuña, 2018).

3.1.2. Cinqué i sisé de primària

Hi formen part d'aquest grup els xiquets d'entre 10 i 12 anys. A diferència de l'etapa anterior, els alumnes de 5é i 6é tenen la capacitat de comprendre els conceptes sense la necessitat de remetre a l'experiència directa i la manipulació. A més, són capaços de generalitzar els aprenentatges i portar-los més enllà de la seua realitat.

Els alumnes d'aquest cicle accedeixen al pensament causal, tenen la capacitat de reflexionar sobre la seua pròpia activitat i d'establir criteris propis per a jutjar les seues actuacions. Dominen a la perfecció el llenguatge verbal, segueixen independitzant-se dels adults i desenvolupen fortes relacions d'amistat amb els seus companys. Cal afegir que durant aquesta etapa els xiquets van definint els seus interessos, necessitats i gustos personals.

És necessari tenir en compte que en 6é curs es van deixant veure les característiques prepuberals amb les seues implicacions físiques, mentals i socials (Ribes Antuña, 2018).

3.2. LA HISTÒRIA

En apartats anteriors, hem vist com els continguts del currículum mostren una visió parcial de la problemàtica actual sobre la relació de l'ésser humà amb el medi natural. No obstant això, al llarg de tota l'educació primària, se sol incidir sobretot en les 3 erres, l'estalvi energètic i d'aigua i el desenvolupament sostenible. Aquests conceptes habitualment es treballen de manera transversal i a partir de projectes a nivell de centre. Alguns exemples són la utilització de papereres de cartó i de plàstic a l'aula, la commemoració del dia de l'aigua, els tallers de reutilització de materials, etc.

Al finalitzar aquest període, podríem dir que els xiquets ja entenen la majoria d'aquests conceptes i són mitjanament conscients dels problemes mediambientals. Tanmateix, i al meu parer, no són suficients. En moltes ocasions els coneixements sobre ecologia s'obtenen de forma teòrica i allunyada, hi ha falta de contextualització.

Un xiquet de 8 anys -i de menys edat també- sap perfectament que el paper es pot reciclar i va al contenidor blau. Però aquest xiquet potser desconeix d'on prové aquest paper i no siga conscient de la importància que té tenir cura de l'ús que fem d'ell. De fet, he experimentat una situació on la gran part d'un grup d'alumnes d'entre 8 i 9 anys desconeixia que el paper es fabricava a partir dels arbres.

Vaig rescatar de la meua memòria altres esdeveniments com aquest que m'ajudaren a construir les bases de la meua història. I vaig decidir que era necessari contar un procés, una realitat, una història del dia a dia i que passa desapercibuda, un relat que no apareix en els llibres de text.

Em vaig decidir pel tema dels plàstics perquè és un problema actual i amb una forta repercussió social i mediambiental. La majoria dels llibres i àlbums il·lustrats que he pogut trobar sobre aquests parlen del reciclatge, de la invasió els oceans, de la fabricació dels plàstics i la seua composició.

En aquesta ocasió, he considerat oportú posar-li veu al plàstic, donar-li vida, empatitzar amb ell i conèixer el que podria ser un dels molts recorreguts que fa en les nostres vides.

El resultat és una història contada en primera persona per un personatge la identitat del qual no es revela al llarg del relat. Es tracta d'un viatge incert que el protagonista mai ha decidit començar, és principalment la conducta humana la principal causa de l'inici i fi d'aquest viatge. Perquè el nostre personatge no sap qui és ni on està el seu lloc.

Amb tot, *Què sóc i on vaig?* Naix pel desig de contar una història senzilla que alhora capte l'atenció, que presente una dosi d'intriga, que motive a l'alumnat. Però també amb la finalitat que siga una obra viva, inacabada, amb la qual els alumnes puguen interactuar, reflexionar, extraure conclusions i que oferisca tant aprenentatges curriculars com actituds i valors de respecte cap al medi natural.

3.3. LES IL·LUSTRACIONS

Com s’ha comentat anteriorment, la història està contada en primera persona per un personatge la identitat del qual és un misteri. Per tant, de la mateixa manera que el text, les il·lustracions responen al punt de vista del protagonista, i el que es mostra és el que ell veu durant el seu viatge. És a dir, tot el que s’exposa durant la lectura és el que el personatge veu amb els seus propis ulls.

3.3.1. Disseny de personatges i escenes

3.3.1.1. Coberta i contracoberta

La nostra intenció principal era obtenir una il·lustració que generara intriga, curiositat, dubte i confusió en el lector. Una escena que estiguera subtilment connectada amb el tema del relat.

S’optà per un tipus d’imatge continua. És a dir, que començara en la coberta i s’estengués fins la contracoberta, una il·lustració que amagara una sèrie de significats.

3.3.1.2. Guardes

La guarda anterior i volant, de la mateixa manera que la contraguarda i la guarda anterior de la contracoberta, responen a un moment de la història del protagonista. Les primeres fan referència a la seua fabricació, i les últimes al seu reciclatge.

3.3.1.3. Cos

No ha sigut necessari realitzar un estudi exhaustiu de l’estètica i psicologia dels personatges que apareixen en l’obra. Açò és degut al fet que el seu paper en la història no és més que el de mostrar una escena rescatada de la vida real. No obstant això, sí que s’ha dut a terme una anàlisi de l’entorn i dels objectius educatius de l’àlbum per tal de determinar exactament què mostrar i com mostrar-ho.

D’aquesta manera, en la primera part del llibre, trobem una família monoparental formada per una mare, els seus dos fills menuts i un gos. Una família normal, que s’estima i realitza activitats quotidianes. L’objectiu és que el lector se senta identificat i pròxim a aquesta família.

A la meitat de l’obra apareixen altres ésser vius com són un peix, una tortuga i una gavina. I altres d’inerts però que tenen vida per al protagonista, perquè són com ell. En l’obra, aquests personatges tenen la finalitat d’informar el lector sobre els fets i conseqüències dels actes que es desenvolupen al llarg del conte.

En les últimes pàgines tornen a aparèixer persones, volem incidir en la importància que té tota conducta humana i les seues conseqüències. Així,

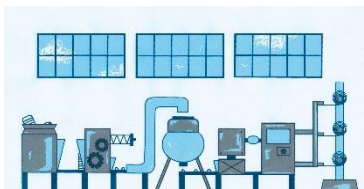
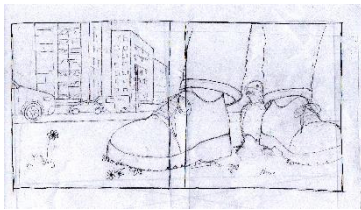

Fig. 22 i Fig. 23 Esbós i coberta i contracoberta final.

Fig. 24 i Fig. 25 Guardes anterior i posterior finals.

l'últim personatge que apareix és anònim, no es percep gaire el seu rostre ni sabem certament el seu sexe. El principal objectiu d'aquest fet és que el lector senta que podria ser ell, i trobe en aquest personatge un heroi que ha posat fi al viatge del protagonista.

3.3.2. Storyboard

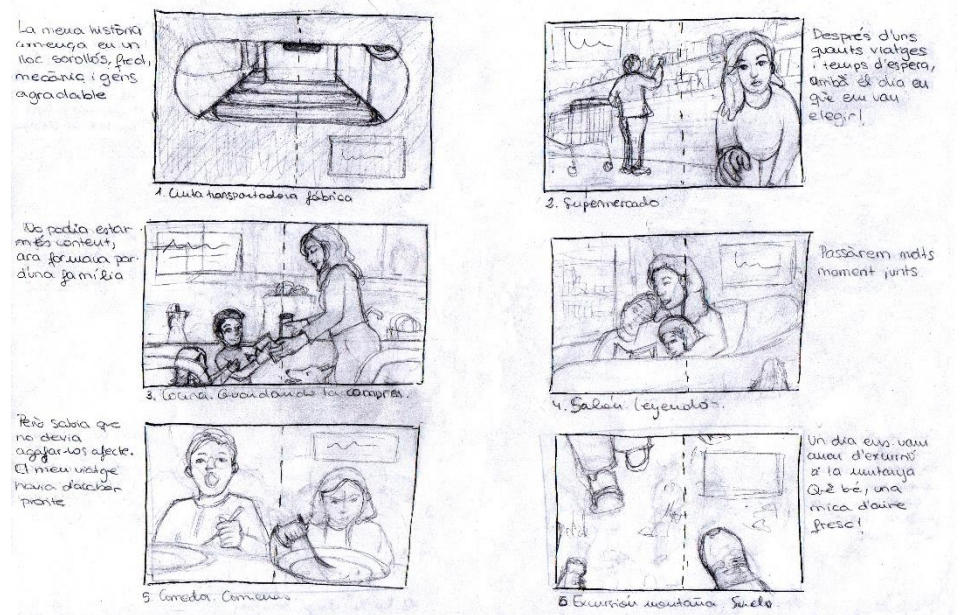
El guió gràfic ha sigut un continu d'assaig i error. Els primers esbossos es componien d'escenes amb una marcada frontalitat en quasi tota la seua totalitat. Hi faltava ritme, diversitat de plans. Després, vaig recórrer a la fotografia per tal d'aconseguir recursos que m'ajudaren a determinar i dibuixar les escenes. Cal recordar que les il·lustracions havien de respondre al punt de vista del personatge, per la qual cosa la perspectiva i l'aproximació a la realitat eren fonamentals.

Comencí a fotografiar muntatges que em feia a casa per tal d'aconseguir una determinada perspectiva, com també vaig fer fotos a familiars en diferents situacions (a la cuina, menjant, fent la compra, llegint en el sofà, caminant...). Altres escenes, baix la impossibilitat d'aconseguir-les a través dels propis recursos, vaig adquirir-les a través d'una recerca a internet: plàstics en el mar, animals marins amb plàstics, escombraries en la platja, etc.

I així, a poc a poc, vaig anar conformant el guió gràfic definitiu, parant alhora atenció a les angulacions i els plans de les escenes.

Fig.26 i Fig.27 Exemples escenes reals plàstics en el mar.

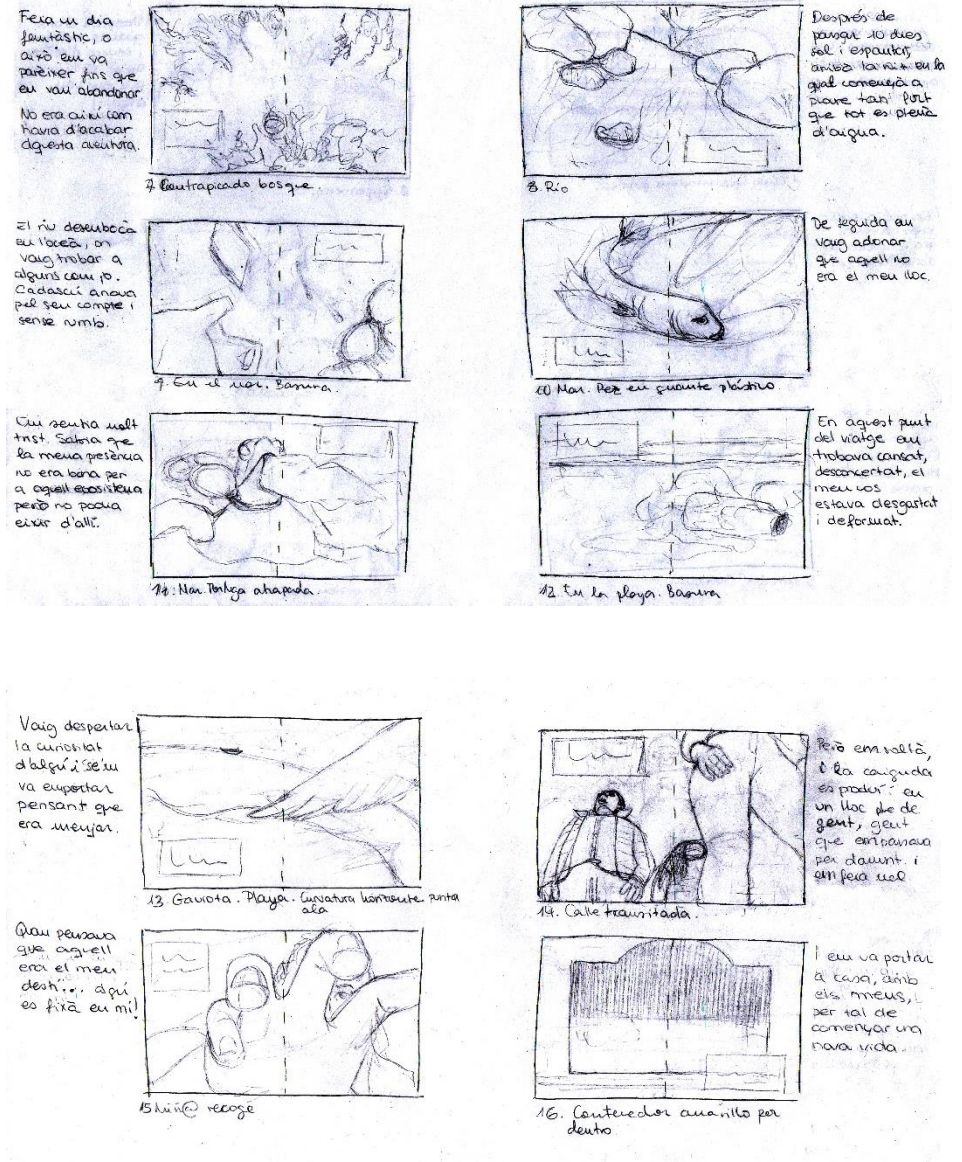

Fig.28, Fig.29 i Fig.30 Guió gràfic definitiu dobles pàgines interiors.

3.3.3. Tècniques artístiques i cromatisme

Les tècniques principals en les quals hem basat les il·lustracions corresponents a la coberta, la contracoberta i la *tripa* són els llapis de colors i les ceres dures. Una tècnica mixta i tradicional que presenta una sèrie d'avantatges, però també d'inconvenients.

L'autor del blog *Mi esbozo en un pozo* (2019), assenyala que el dibuix amb tècnica analògica dona lloc a obres irrepetibles i proporciona una consciència plena i experiències sensorials úniques com sentir la rugositat del paper i l'olor dels materials. Tanmateix, segons el mateix autor, compta amb desavantatges com la inversió de temps de treball, sobretot per a solucionar errors que no es poden esborrar; i la compra i despesa de material.

A més dels avantatges citats anteriorment, vaig elegir la tècnica analògica perquè, al meu parer, dota les il·lustracions d'ànima. Encara que hui en dia amb la tècnica digital es poden obtenir textures similars a les tècniques manuals, considere que el sistema tradicional de dibuix crea un vincle entre autor i obra que va més enllà del resultat. És gaudir de la tranquil·litat i l'experiència del traç recurrent el paper, una pràctica propera a la meditació, una veritat que queda plasmada en el suport. En el meu cas, he pogut apreciar durant el desenvolupament del projecte com la meua personalitat i el dia a dia han influït en la pràctica i el resultat estètic de l'obra, per la qual cosa podria dir que hi he deixat part de la meua ànima dintre.

Concretament, els recursos utilitzats han sigut els llapis de colors Faber-Castell i les ceres dures de la marca United Office, aquestes últimes indicades especialment per a l'ús dels infants. També s'ha empleat un llapis de mina de 0'7 mm i un llapis grafit 4B.

La combinació dels llapis de colors i les ceres han permès ampliar la varietat de textures que es poden obtenir i també definir els plans d'una mateixa escena segons la seua profunditat.

En relació amb les guardes, aquestes s'han obtingut mitjançant la tècnica serigràfica. Així, primerament s'ha realitzat un dibuix en digital a 3 tintes. Posteriorment, s'han preparat i imprès els fotolits. Finalment, s'ha dut a terme el procés d'emulsió, insolació i estampació.

Quant al cromatisme, s'ha fet ús dels colors que trobem en la natura: blau per al mar i el cel, verd per a l'herba, color carn per a la pell... amb l'afegit que siguin colors vius, que criden l'atenció de l'infant.

3.3.4. Reproducció i edició digital

Al tractar-se d'una obra realitzada amb tècniques analògiques, ha sigut necessària la seua digitalització per poder realitzar la posterior edició, maquetació i impressió.

Primerament, la il·lustració de la coberta i contracoberta fou elaborada en una cartolina blanca de 50 x 70 cm aproximadament. Concretament, les mesures de la imatge resultant eren de 63 x 33,6 cm (escala d'1,4 cm per cada 1 centímetre). Mesures que van dificultar la seua reproducció per la falta d'escàners A2 en el mercat. A més, vaig invertir gran quantitat de temps en aquest dibuix a causa de la tècnica escollida, sense oblidar la quantitat de material que es va haver d'emprar per a cobrir tota aquesta superfície. Aquestes, junt amb altres dificultats derivades de la tècnica i el format, van ocasionar que em plantejara realitzar les il·lustracions en el que seria la seua mida definitiva, en un A3. Cal dir que la idea era obtenir un àlbum il·lustrat de 20 x 20 cm.

D'aquesta manera, la resta de dobles pàgines originals van passar a mesurar 21 x 42 cm. Després, es van escanejar en el Laboratori de Gràfiques Digitals de la Facultat de Belles Arts a 300ppp de resolució.

Una volta digitalitzades, l'edició digital es va limitar a modificar els nivells i, en el cas de la coberta, s'afegiren algunes línies d'ombra i de contorn al dibuix de les sabates.

3.4. DISSENY EDITORIAL

En aquest projecte, a més de les destreses en il·lustració, és necessari tenir coneixements bàsics sobre el disseny editorial per tal d'obtenir un resultat que s'aproxime a un aspecte professional.

La primera impressió, la que entra directament pels ulls, és molt important i més tenint en compte que les persones tenim més memòria visual que auditiva. És necessari captar l'atenció, que el producte resulte atractiu i connecte amb el possible consumidor, i el disseny editorial és la clau per fer que un llibre destaque entre la resta (Santa María, 2014).

3.4.1. *Format i estructura*

El format escollit per al nostre àlbum il·lustrat és de 20 x 20 cm amb una enquadernació en tapa dura. Cal tenir en compte que la coberta i contracoberta són més grans, per la qual cosa és necessari reduir uns mil·límetres les dimensions de les guardes i la *tripa* del llibre. Així, aquest últim grup es quedaria aproximadament en uns 19,3 x 19,6 cm.

Aquesta estructura quadrada proporciona la visió d'una doble pàgina rectangular que pensem és la més idònia per a mostrar plans subjectius que alhora representen els ulls del narrador i protagonista. Escenes que, a més, es troben a sang, ocupant la totalitat del suport.

3.4.2. *Tipografia*

Partim de la idea d'una lletra fàcil de llegir: formes clares, bon espaiat, composició del text adequat a l'edat dels lectors.

Algunes investigacions determinen que diversos tipus de lletra d'impremta com Sasson Infant i Verdana poden facilitar la lectura. Açò es deu en part a què aquestes tipografies permeten identificar les grafies per separat i, per tant, llegir més fàcilment paraules desconegudes. (Tipos de letra y legibilidad en textos para niños con y sin problemas de aprendizaje, 2014)

En realitat, els xiquets dels últims cursos de primària ja tenen experiència lectora i poden reconèixer paraules en distintes tipografies sense gaire dificultats. No obstant això, devem ser conscients de la diversitat i dirigir-nos també als lectors amb problemes d'aprenentatge com la dislèxia.

Nunito
Open Sans
Coming Soon
Sasson Primary
Delius

Fig.31 Proves tipografia.

Per tal d'escollir un tipus de lletra definitiu, va ser essencial realitzar una recerca per veure quins se solen utilitzar en les lectures infantils. Principalment buscava una lletra senzilla i que no destacara sobre les il·lustracions.

Després d'unes quantes proves fallides amb fonts com Nunito, Coming Soon, Sasson Primary i Open Sans, vaig trobar en la meua llibreria personal un conte anomenat *El Viaje de Od* de Susanna Isern i Ana Sender la tipografia del qual em va parèixer que podia encaixar bé en el meu relat. Aquesta la vaig trobar en Google Fonts amb el nom de Delius.

Delius és una lletra elegant, senzilla i alhora amb trets propis i característics que compta amb unes formes arrodonides i clares que faciliten la lectura. Per defecte, aquesta tipografia la trobem tan sols en l'opció Regular. Vam decidir que la grandària de la lletra seria de 16 pt, però seguia sent massa fina, i en els fons de les il·lustracions més obscurs no s'apreciava bé. Va ser necessari augmentar el seu grossor mitjançant la creació de contorns en Adobe InDesign. Finalment s'augmentà 0,25 pt en relació amb l'original.

Un altre punt important és l'interlineat. Els xiquets aprenen a llegir identificant primer les lletres, després les síl·labes i finalment les paraules. Arran d'aquest fet, prefereixen un major espaiat entre paraules i en l'interlineat (Redacció UTD, 2004). En conseqüència, hem considerat oportú modificar l'interlineat que ve per defecte i dotar-lo de 23 pt.

3.4.3. Maquetació

La maquetació del llibre àlbum es va dur a terme a través del programa Adobe InDesign. Per una banda, es va crear un document amb la coberta i contracoberta en una sola pàgina considerant uns marges extrems d'1,5 cm per poder fer els plecs en tapa dura. Per altra banda, es van col·locar les guardes en altre document, també en una pàgina cadascuna i amb el seu corresponent sagnat de 3 mm per poder guillotinar-les. Per últim, les pàgines dobles interiors es van maquetar amb el text, també deixant-hi 3 mm, però aquestes es van exportar com a pàgines individuals per poder-les compaginar en la impremta.

El resultat és un llibre de 40 pàgines: guardes inicials i finals (4), pàgines en blanc per unir les guardes (2), portada (2) i il·lustracions (32). Veure ANNEX I.

3.4.4. Impressió i enquadernació

En l'assignatura d'Il·lustració Aplicada vaig realitzar una prova d'enquadernació del llibre amb la coberta, la contracoberta i les guardes. Es va tractar d'una enquadernació encolada de 20 x 20 cm amb tapa dura i amb un llom de 1 cm. El cos del llibre es va compondre per fulls en blanc de 90 g. Això no obstant, vaig decidir portar la proposta final a una impremta especialitzada en enquadernacions.

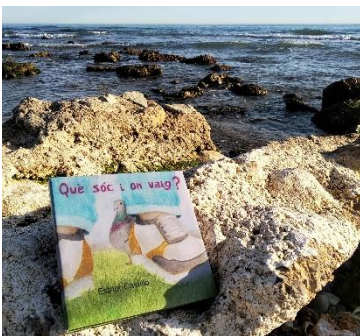

Fig.32 i Fig.33 Prova enquadernació encolada pròpia.

La impressió i encuadernació final es va dur a terme en la impremta Universitas Taller de Encuadernación. Les il·lustracions corresponents al cos del llibre s'agrupen en 4 quadernets de 8 pàgines, unides mitjançant el cosit i adherides al llom a través d'un encolat. El gramatge del paper seleccionat és de 240 g, amb una portada en tapa dura amb paper brillant i plastificat per evitar les ditades dels xiquets. Podem trobar les fotografies del resultat final en l'ANNEX II.

3.5. ACTIVITATS I ORIENTACIONS DIDÀCTIQUES

Un dels objectius d'aquest projecte és crear un àlbum il·lustrat per a ser utilitzat en l'aula de primària. D'aquesta manera, hem considerat oportú afegir aquest punt amb activitats que hem dividit en tres grups.

3.5.1. Activitats abans de la lectura

Hi pertanyen a aquest grup les preguntes prèvies que ajudaran a conèixer les idees de les quals parteixen els alumnes, a contextualitzar el relat i a introduir-nos en la història.

El relat serà llegit en gran grup. Primerament la mestra invitarà als alumnes a observar la coberta, comentar els elements que hi troben, indicar allò que els crida l'atenció i els demanarà que responguen a la mateixa pregunta del títol: Què sóc i on vaig? Proposant d'aquesta manera un personatge i una acció.

3.5.2. Activitats durant de la lectura

Després de la coberta trobem les guardes d'inici, encara que no hi haja text és important llegir-les. És el moment de fer preguntes al gran grup com: què creieu que és açò? Què estaran fabricant? Hi heu estat alguna vegada en algun lloc com aquest? Que hi havia?

A continuació ens topem amb la portada, llegim: "Què sóc i on vaig? Tu diràs..." I en la pàgina que continua trobem la primera escena. És el moment de dur a terme una lectura tranquil·la, lenta i col·lectiva, atenent els dubtes, els comentaris, les intrigues dels alumnes, però sense desvelar la història. És important que ells vagen descobrint què és el que passa i de qui es tracta el personatge.

Demanem que si sabem qui és el protagonista no ho diguen, que simplement s'ho anoten en el quadern per a comentar-ho després de la lectura.

Per últim, ens trobem amb les guardes finals, les observem i fem preguntes sobre què creuen que s'està fabricant i a partir de quin material.

3.5.3. *Activitats després de la lectura*

Ha arribat el moment de posar-se a treballar en els continguts. Per començar, es demana als alumnes que comenten la identitat del protagonista i com s'han assabentat d'aquesta. A continuació, es reparteix una targeta didàctica amb qüestions que han de completar per parelles. Aquests podrien ser els enunciats:

1. Què és i on va el personatge?
2. Explica com ha arribat el personatge a l'oceà mitjançant les fases del cicle de l'aigua. Pots ajudar-te d'un dibuix.
3. Quins ecosistemes apareixen al llarg del relat?
4. Comenta algunes amenaces a què s'enfronten aquests ecosistemes. Per exemple: en el mar, la invasió de plàstics. Després, posa alguns exemples de coses que podem fer nosaltres per evitar-les.
5. Fes un llistat de productes i residus que t'has trobat alguna vegada pel carrer, a la muntanya, en la platja, en el parc, etc.
6. En el conte es parla del reciclatge, recordes quines altres dos R's hi ha? En què consisteixen?
7. Proposa un altre final per a la història.

Després, caldria comentar les respostes en gran grup per conèixer les opinions dels alumnes.

A banda dels exercicis en parelles, també es podrien realitzar algunes tasques en grups de 3-4 on busquen informació sobre el plàstic: composició, temps de degradació, productes de plàstic que es poden substituir per altres, microplàstics, etc. I, després, fer un pòster o presentació sobre el més interessant que han trobat amb les seues corresponents conclusions.

Convé fer ressaltar que aquestes activitats resulten tan sols una orientació per al desenvolupament pràctic de la proposta. Per tant, caldrà adaptar-les a les característiques i l'edat de l'alumnat al qual ens dirigim.

4. CONCLUSIONS

Tots els objectius plantejats a l'inici d'aquest projecte tenen a veure amb l'elaboració d'un àlbum il·lustrat d'aspecte professional que alhora es pogués utilitzar en una aula d'Educació Primària, com a recurs didàctic. I, com a resultat, trobem un producte coherent, amb una estructura pròpia d'aquest gènere, un recurs pràctic, complet, que té en compte el currículum educatiu, que proposa activitats relacionades amb el medi natural i que s'adequa a l'edat

dels lectors. Per tant, considerem que el resultat del mateix manifesta la consecució dels objectius establerts.

Pel que fa al plantejament de la proposta, aquesta ha sigut constantment un procés d'adaptació a les necessitats, interessos i possibilitats que s'anaven esdevenint. El que estava clar des d'un primer moment és que calia partir d'una base teòrica per tal de desenvolupar la pràctica. És evident que abans de posar-nos mans a l'obra cal indagar prèviament sobre l'objecte d'estudi, en aquest cas sobre l'àlbum il·lustrat. Però no tan sols conèixer-lo com a concepte, sinó veure exemples, documentar-nos sobre la seua utilitat i possibilitats... anar més enllà de les seues característiques formals. De la mateixa manera, com que alhora s'anava a tractar d'un recurs didàctic, era necessari fer una recerca del context escolar i els elements curriculars que tenien a veure amb la proposta. Nogensmenys, sí que s'han donat moments en els quals teoria i pràctica han coexistit. A mesura que anava buscant informació i veien exemples i referents va sorgir-me la necessitat de fer, la meua imaginació i creativitat es posaren en marxa.

En relació amb els coneixements previs, convé destacar que partia d'uns sabers inicialment limitats. Era la primera vegada que realitzava un treball d'il·lustració d'aquestes característiques i utilitzant una tècnica tradicional com són els llapis de colors. Però el repte que ha ocasionat aquest desconeixement, ha esdevingut alhora la meua motivació. La necessitat d'obtenir un resultat coherent i satisfactori m'ha obligat a adoptar una posició activa i receptiva en l'adquisició de nous aprenentatges.

Quant a l'organització i distribució dels temps, considere que aquests han sigut adequats. Vaig començar a plantejar aquest projecte en 3r curs en l'assignatura de Metodologia de Projectes. Per la qual cosa he tingut temps per madurar la idea, replantejar-la, ampliar-la, acostar-la als meus interessos, i una volta tinguts clars els objectius, organitzar les diverses fases del treball.

Com a noves vies de recerca, m'agradaria explorar aspectes relacionats amb la comercialització de l'àlbum il·lustrat. Aquest treball s'ha focalitzat en la producció d'un llibre l'ús del qual és principalment personal -per a treballar a l'aula amb els meus alumnes-. Tanmateix, em faltarien coneixements sobre les editorials, aspectes monetaris, i tots aquells passos a seguir per tal de posar a la venda un llibre. No descarte la idea d'endinsar-me un poc més en la il·lustració de llibres infantils.

Amb tot, estic satisfeta amb el resultat obtingut, pense que és fruit del treball, la dedicació, i les ganes de fer, però sobretot, és la conseqüència de la formació rebuda durant els estudis en el Grau en Belles Arts.

5. REFERÈNCIES

5.1. BIBLIOGRAFIA

Austin, M. W. (2007). *Pensar visualmente: Lenguaje, ideas y técnicas para el ilustrador*. Barcelona: Gustavo Gili.

Bosch Andreu, E. (2007). Hacia una definición de álbum. En *Anuario de investigación en literatura infantil y juvenil* (pp. 25-46). Universidad de Barcelona.

Correro Iglesias, C. (setembre 2019). El libro-álbum, características y oportunidades para la educación literaria de niños y niñas. *Em Aberto* (32) 43-57.

FUHEM (2018). *Educación para la Transformación Ecosocial: Orientaciones para la incorporación de la dimensión ecosocial al currículo*. Madrid: FUHEM.

Salisbury, M. & Styles, M. (2014). *El arte de ilustrar libros infantiles: Concepto y práctica de la narración visual*. Barcelona: Arte Blume.

Salisbury, M. (2007). *Imágenes que cuentan: Nueva ilustración de libros infantiles*. Barcelona: Gustavo Gili.

Salisbury, M. (2004). *Ilustración de libros infantiles: Cómo crear imágenes para su publicación*. Barcelona: Acanto.

Decret 108/2014, de 4 de juliol, del Consell, amb les modificacions del Decret 88/2017 de 7 de juliol pel qual s'estableix el currículum i es desplega l'ordenació general de l'Educació Primària a la Comunitat Valenciana [2014/6347]

Ribes Antuña, M. D., (2018). *Cuerpo de maestros primaria: volumen práctico* (3ª ed.). Sevilla: Ed MAD.

Vàsquez, F. (2014). *Elementos para una lectura del libro álbum*. Enunciación, 19(2), 333-345.

5.2. ARTICLES EN LÍNIA

Hoster Cabo, B. & Gómez Camacho, A. (2013). Interpretación del álbum ilustrado como recurso educativo para la competencia literaria i visual. *Red Visual*, (19) 65-76. Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4749654> (Consulta: 28 de maig de 2020)

Justícia, A. (noviembre de 2019). Álbumes ilustrados: para lectores de 0 a 100 años. LA VANGUARDIA. Recuperat de: <https://www.lavanguardia.com/cultura/20191103/471339838441/para-lectores-de-0-a-100-anos.html> (Consulta: 8 de març de 2021)

Lapeña Gallego, G. (2013). Intencionalidad estética y narrativa de la doble página en el álbum ilustrado. *Anuario de Investigación en Literatura Infantil y Juvenil*, (11) 81-92. Recuperat de: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4679230> (Consulta: 12 de maig de 2021)

Mayoral Salgado, L. & Reina Aguilera, N. (n.d.). Einnova Educación: Álbum ilustrado. Universitat Complutense de Madrid. Recuperat de: <http://webs.ucm.es/BUCM/revcul/e-learning-innova/231/art3485.pdf> (Consulta: 5 de maig de 2021)

Villar, A. (2016). El álbum ilustrado: un género en alza. Recuperat de: <https://core.ac.uk/download/pdf/78049899.pdf> (Consulta: 27 de maig de 2020)

5.3. TREBALLS ACADÈMICS

Martínez, A. (2014). *El álbum como herramienta pedagógica: propuesta para la mejora de la identidad personal* [Treball Final de Grau, Magisteri]. Universidad Intenacional de La Rioja, Logroño.

Martínez, L. (2017). *La ecología en la escuela* [Treball Final de Grau, Magisteri]. Universidad de la Laguna, Santa Cruz de Tenerife.

Núñez de Padua, M. (2017). *El álbum ilustrado como objeto lúdico de entretenimiento y aprendizaje: Concepto de álbum ilustrado contemporáneo* [Treball Final de Grau, Belles Arts]. Universidad de Sevilla, Sevilla.

Plaza Palenzuela, J. (2016). *Aproximación al álbum ilustrado: análisis semiótico de El árbol rojo, de Shaun Tan, y propuesta didáctica* [Treball Final de Grau, Magisteri]. Universidad de Almería, Almería.

Ramos, M. (2019). *Marlon, una princesa diferente: Una propuesta gráfica desde el libro ilustrado* [Treball Final de Grau, Belles Arts]. Universitat Politècnica de València, València.

Rodríguez, N. (2016). *El lobo y la luna*. [Treball Final de Grau, Belles Arts]. Universitat Politècnica de València, València.

Teymoy, X. (2014). *Álbum infantil didáctico*. [Treball Final de Grau, Belles Arts]. Universitat Politècnica de València, València.

5.4. WEBGRAFIA

- Allepuz, A. (n.d) *Anuska Allepuz Illustration*. Recuperat de: <https://www.anuskaallepuz.com/> (Consulta: 2 de maig de 2021)
- Change Dyslexia. (5 de desembre de 2017). Facilitando la lectura a personas con dislexia [Entrada de blog]. Recuperat de <https://blog.changedyslexia.org/facilitando-la-lectura-a-las-personas-con-dislexia/> (Consulta: 30 de maig de 2021)
- Disfam. (27 d'abril de 2014). Tipos de letra y legibilidad para niños con y sin problemas de aprendizaje [Entrada de blog]. Recuperat de <https://www.disfam.org/tipos-de-letra-y-legibilidad-en-textos-para-ninos-con-y-sin-problemas-de-aprendizaje/> (Consulta: 31 de maig de 2020)
- Editorial Galimatazo. (25 de setembre de 2018). El libro álbum y el libro ilustrado [Entrada de blog]. Galimatazo. Recuperat de <https://www.galimatazo.com/blog/el-libro-album-y-el-libro-ilustrado> (Consulta: 28 de maig de 2020)
- Eguaras, M. (29 d'octubre de 2019). Las partes de un libro y su terminología. Recuperat de <https://marianaeguaras.com/las-partes-de-un-libro-y-su-terminologia/#:~:text=Guardas%3A%20son%20las%20hojas%20de,volante%20y%20la%20otra%20contraguarda.> (Consulta: 17 d'abril de 2021)
- Mi esbozo en un pozo: Un pequeño blog de dibujo. (30 de enero de 2019) Dibujo tradicional vs dibujo digital [Entrada de blog]. Recuperat de <https://www.miesbozoenunpozo.com/dibujo-tradicional-vs-dibujo-digital/> (Consulta: 2 de maig de 2021)
- Redacción UPD. (17 de febrer de 2004). Unos tipos duros. Recuperat de <https://www.unostiposduros.com/normas-de-composicion-letras-palabras-y-lineas/> (Consulta: 31 de maig de 2021)
- Santa Maria. (7 de maig de 2014). Diseño editorial. Definición y etapas [Entrada de blog]. Staff Creativa. Recuperat de <https://www.staffcreativa.pe/blog/disenio-editorial-definicion/> (Consulta: 30 de maig de 2020)
- Van den Berg, L. (2018). *HousecatIllustration*. Recuperat de: <https://www.housecatillustration.com/index.html#home> (Consulta: 2 de maig de 2021)

6. ÍNDEX D'IMATGES

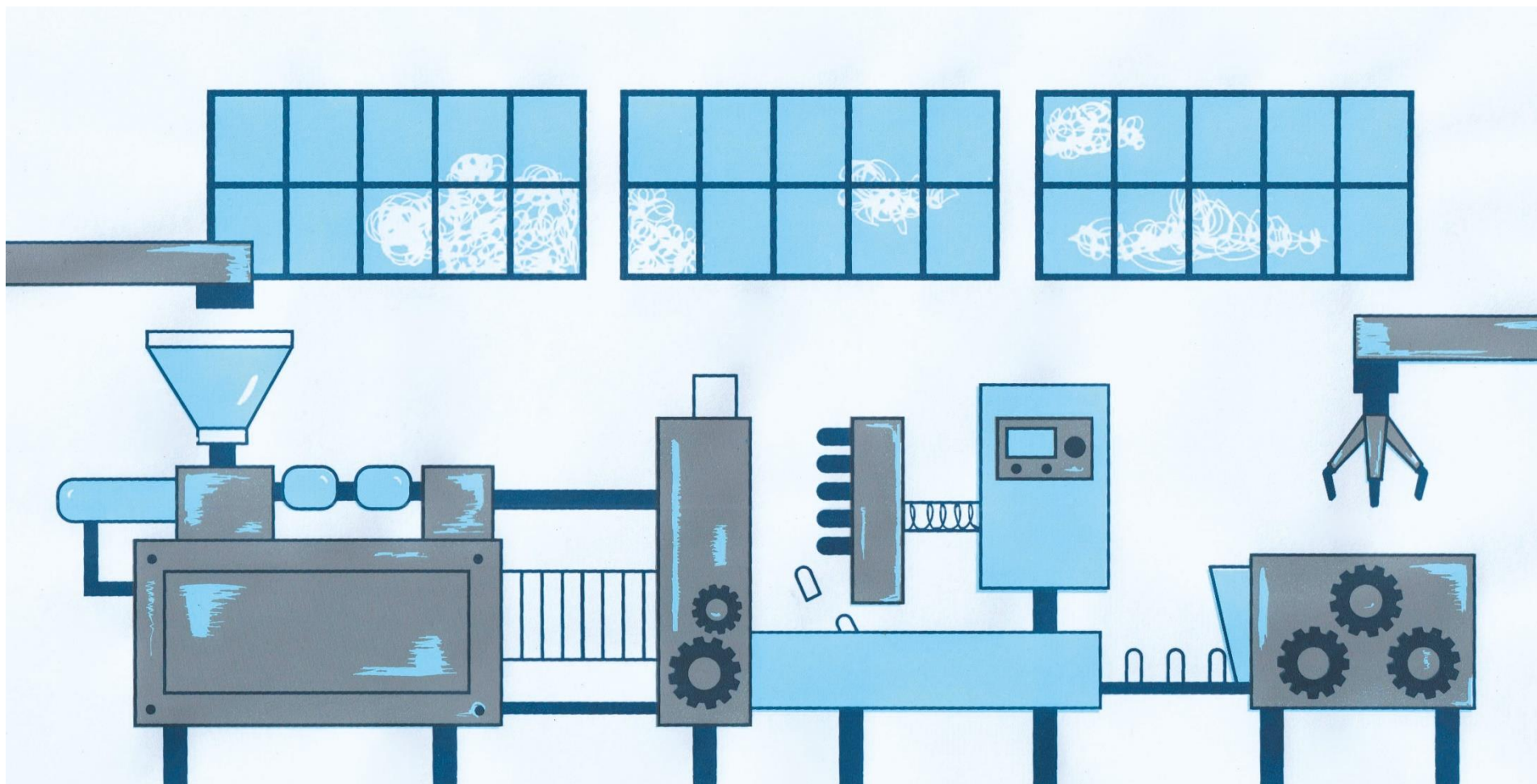
Fig.1 Salisbury, M. (2007). <i>Imágenes que cuentan: Nueva ilustración de libros infantiles</i> . Barcelona: Gustavo Gili.....	8
Fig.2 Comenius, A. (1658). [Extracte de l'obra <i>Orbis sensualium pictus</i>] http://www.centromanes.org/?page_id=5462	8
Fig.3 Blake, W. (1789). [Coberta obra <i>Songs of Innocence</i>] https://www.passionforpaintings.com/es/pintores/william-blake/songs-of-innocence	9
Fig.4 Caldecott, R. (1884). [Escena obra <i>Frog he would A-wooing Go</i>] https://www.gutenberg.org/files/14077/14077-h/14077-h.htm	9
Fig.5 Nicholson, W. (1926). [Il·lustració obra <i>Clever Bill</i>] https://pixels.com/featured/illustration-from-clever-bill-william-nicholson.html	10
Fig.6 Sendak, M. (1963). [Doble pàgina obra <i>Donde viven los monstruos</i>] https://www.elmundo.es/elmundo/2013/06/11/valencia/1370946028.html	10
Fig.7 Anno, M. (1997). [Exemple il·lustració obra <i>El viaje de Anno</i>] https://biblioabrazo.wordpress.com/2013/09/21/el-viaje-de-anno-mitsumasa-anno/	12
Fig.8 Lapeña Gallego, G. (1884). [Versió d'Alicia en el País de les Meravelles] https://revistas.webs.uvigo.es/index.php/AIJI/article/view/915	12
Fig.9 Taula d'elaboració pròpia. [Continguts curriculars de Ciències de la Naturalesa].....	15
Fig.10 Taula d'elaboració pròpia. [Continguts curriculars de Ciències Socials]	16
Fig.11 FUHEM (2018). <i>Educación para la Transformación Ecosocial: Orientaciones para la incorporación de la dimensión ecosocial al currículo</i> . Madrid: FUHEM.	17
Fig.12 Van den Berg, L. (2021). [Il·lustració amb llapis de colors]. Instagram @housecatillustration	18
Fig.13 Allepuz, A. (2018). [Il·lustració conte <i>A bear is a bear</i>] https://www.anuskaallepuz.com/	18
Fig.14 Borges, A. (2014). [Il·lustració corresponent a la sèrie <i>Yo Mimo mi Mar I</i>] https://www.behance.net/gallery/19634363/YO-MIMO-MI-MAR-I	19

Fig.15 Borges, A. (2014). [Il·lustració corresponent a la sèrie <i>Yo Mimo mi Mar II</i>] https://www.behance.net/gallery/19634577/YO-MIMO-MI-MAR-II	19
Fig.16 Billaudeau, J. (2017). <i>Nada de Nada</i> (Trad. M. T. Rivas Guerrero). Girona: Tramuntana	19
Fig.17 <i>Toy Story 2</i> (1999). [Escena reparació de Woody]	20
Fig.18 <i>Toy Story 4</i> (2019). [Escena feria].....	20
Fig.19 Müller, J. (2017). <i>El soldadito de plomo</i> (Trad. E. Martínez). España: Lóguez	20
Fig.20 Castillo Fa, E. (2019) Obra <i>Muros</i> com a exemple de crítica al sistema educatiu	20
Fig.21 Castillo Fa, E. (2021) Joc del Memory per a treballar els ecosistemes en l'aula [Realitzat en serigrafia i amb un total de 18 peces]	20
Fig.22 <i>Esbós coberta i contracoberta</i>	23
Fig.23 <i>Art final coberta i contracoberta</i>	23
Fig.24 Art final guarda anterior.....	23
Fig.25 Art final guarda posterior.....	23
Fig.26 Exemple d'imatge de referència sobre plàstics en els oceans. https://www.xataka.com.mx/ecologia-y-naturaleza/mexico-uno-cada-cinco-peces-podria-tener-plastico-sus-visceras-este-estudio	24
Fig.27 Exemple d'imatge de referència sobre plàstics en els oceans https://www.europarl.europa.eu/news/es/headlines/society/20181005STO15110/plasticos-en-el-oceano-datos-efectos-y-nuevas-normas-europeas-infografia	24
Fig.28 Guió gràfic cos de l'àlbum il·lustrat.....	25
Fig.29 Guió gràfic cos de l'àlbum il·lustrat.....	25
Fig.30 Guió gràfic cos de l'àlbum il·lustrat.....	25
Fig.31 Selecció de tipografies	27
Fig.32 Imatge de la prova de l'enquadernació encolada	28
Fig.33 Imatge de la prova de l'enquadernació encolada	28

7. ANNEXOS

ANNEX I: Arts finals àlbum il·lustrat complet

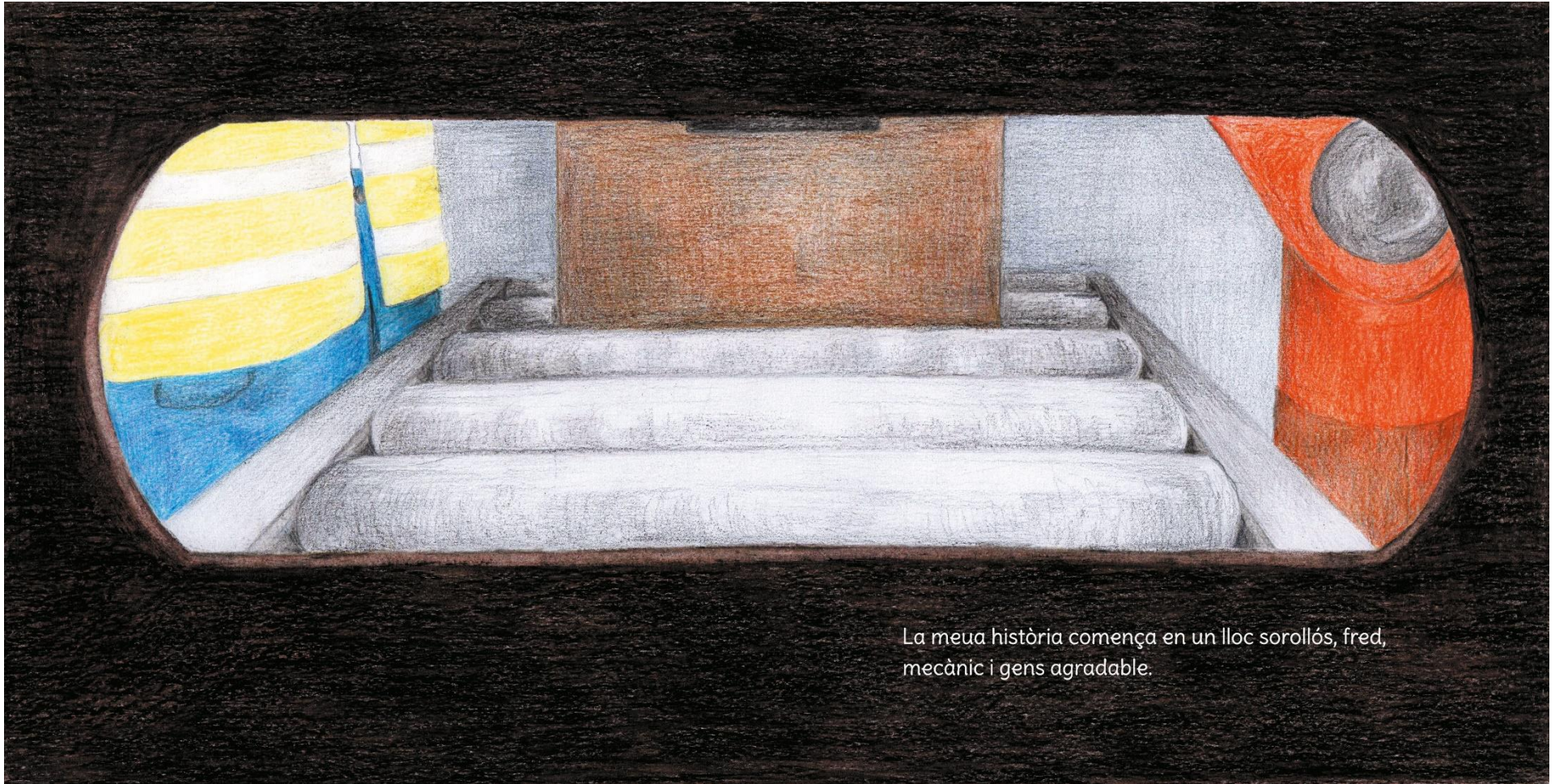

Què sóc i on vaig?

Tu diràs...

Escrit i il·lustrat per Esther Castillo Fa.

València, 2021.

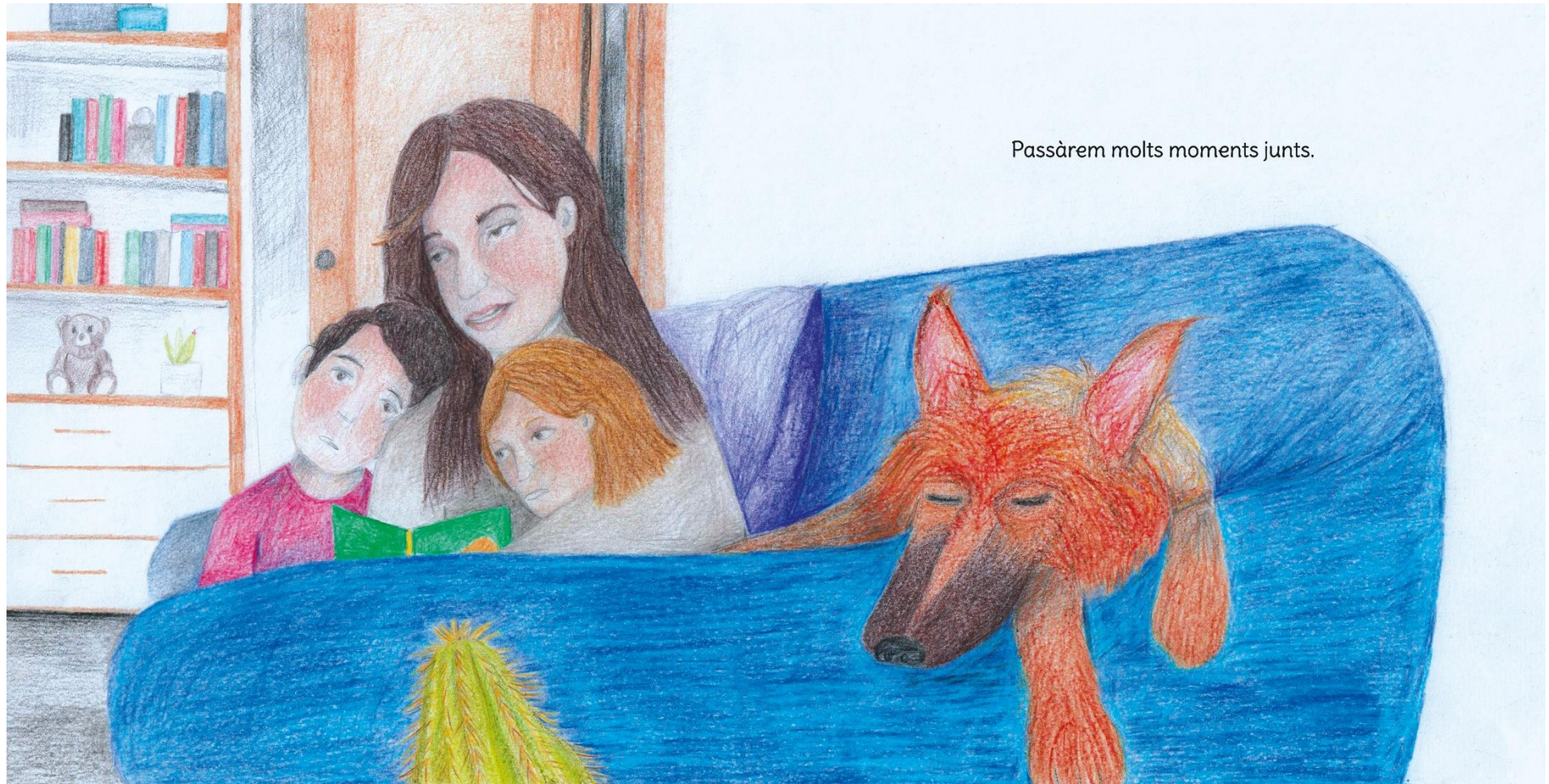
La meua història comença en un lloc sorollós, fred,
mecànic i gens agradable.

Després d'uns quants viatges i temps d'espera,
arribà el dia en què em van elegir!

No podia estar més content! Ara formava part
d'una família.

Passàrem molts moments junts.

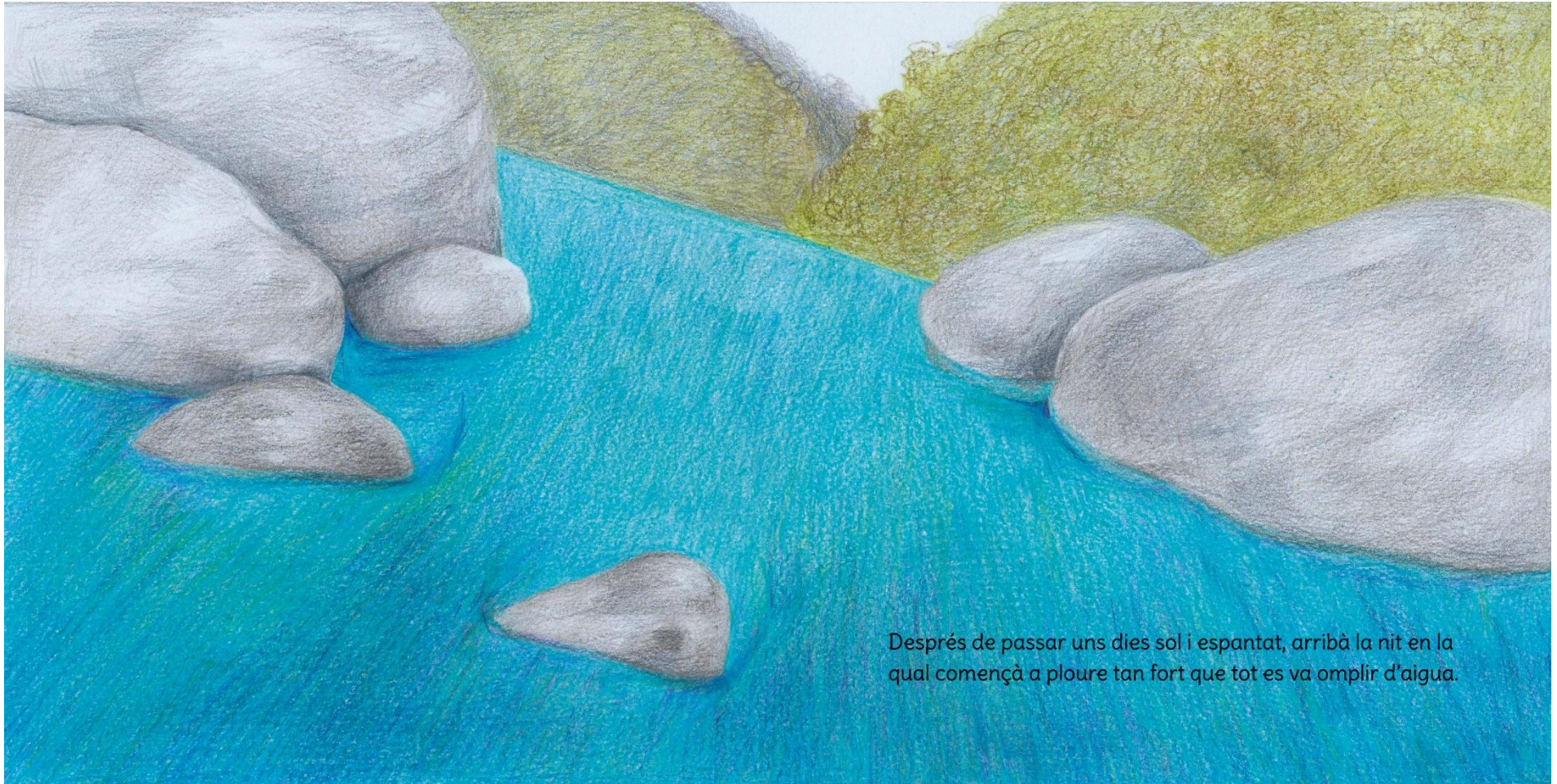
Però sabia que no devia agafar-los afecte,
el meu viatge havia d'acabar prompte.

Un dia vam anar d'excursió a la muntanya.

Feia un dia fantàstic, o això em va parèixer
fins que em van abandonar.

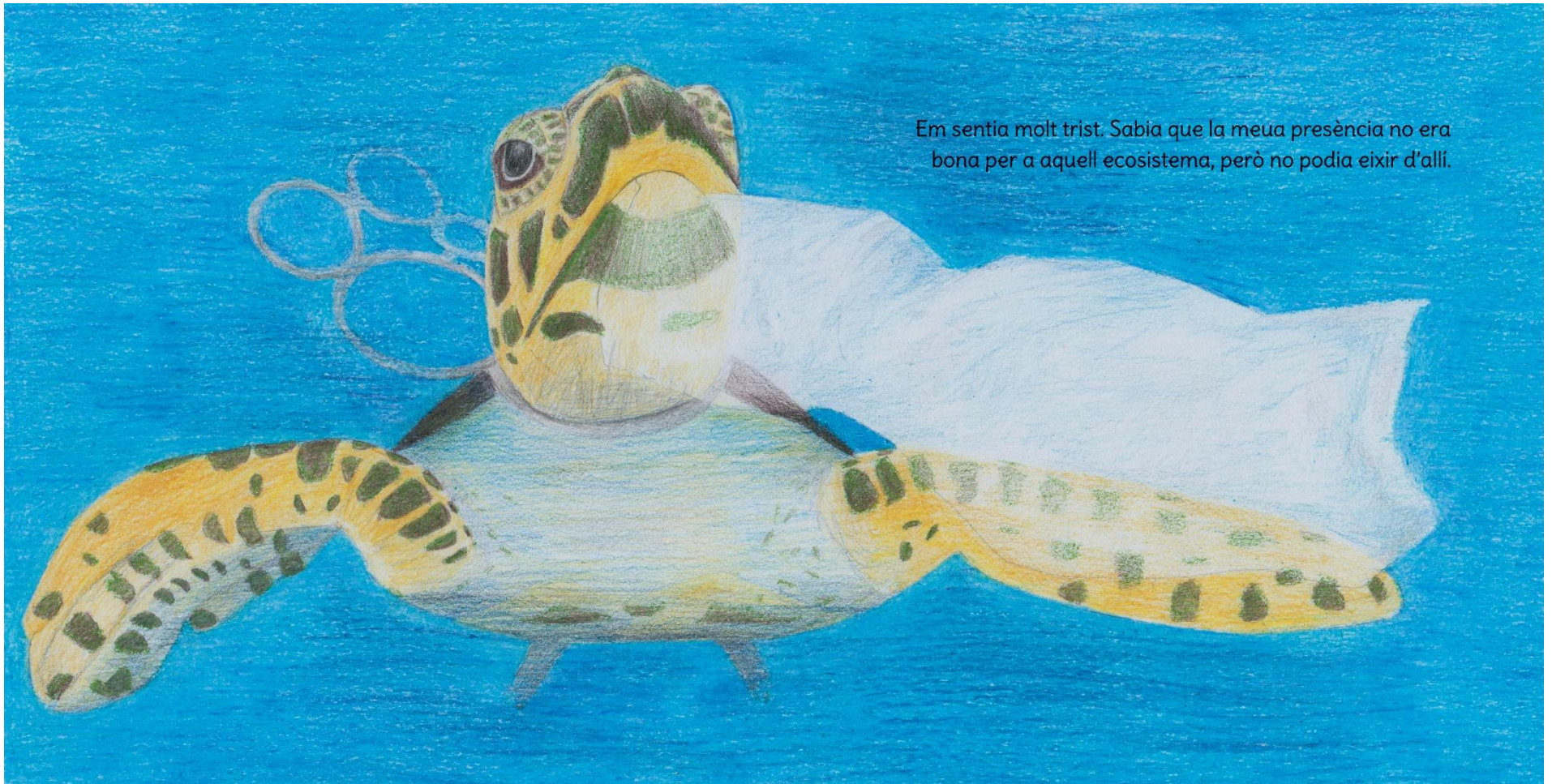
Després de passar uns dies sol i espantat, arribà la nit en la qual començà a ploure tan fort que tot es va omplir d'aigua.

El riu desembocà en l'oceà, on vaig trobar a alguns com jo.
Cadascú anava pel seu compte i sense rumb.

De seguida em vaig adonar que aquell no era el meu lloc.

Em sentia molt trist. Sabia que la meua presència no era bona per a aquell ecosistema, però no podia eixir d'allí.

En aquest punt del viatge em trobava cansat, desconcertat,
el meu cos estava desgastat i deformat.

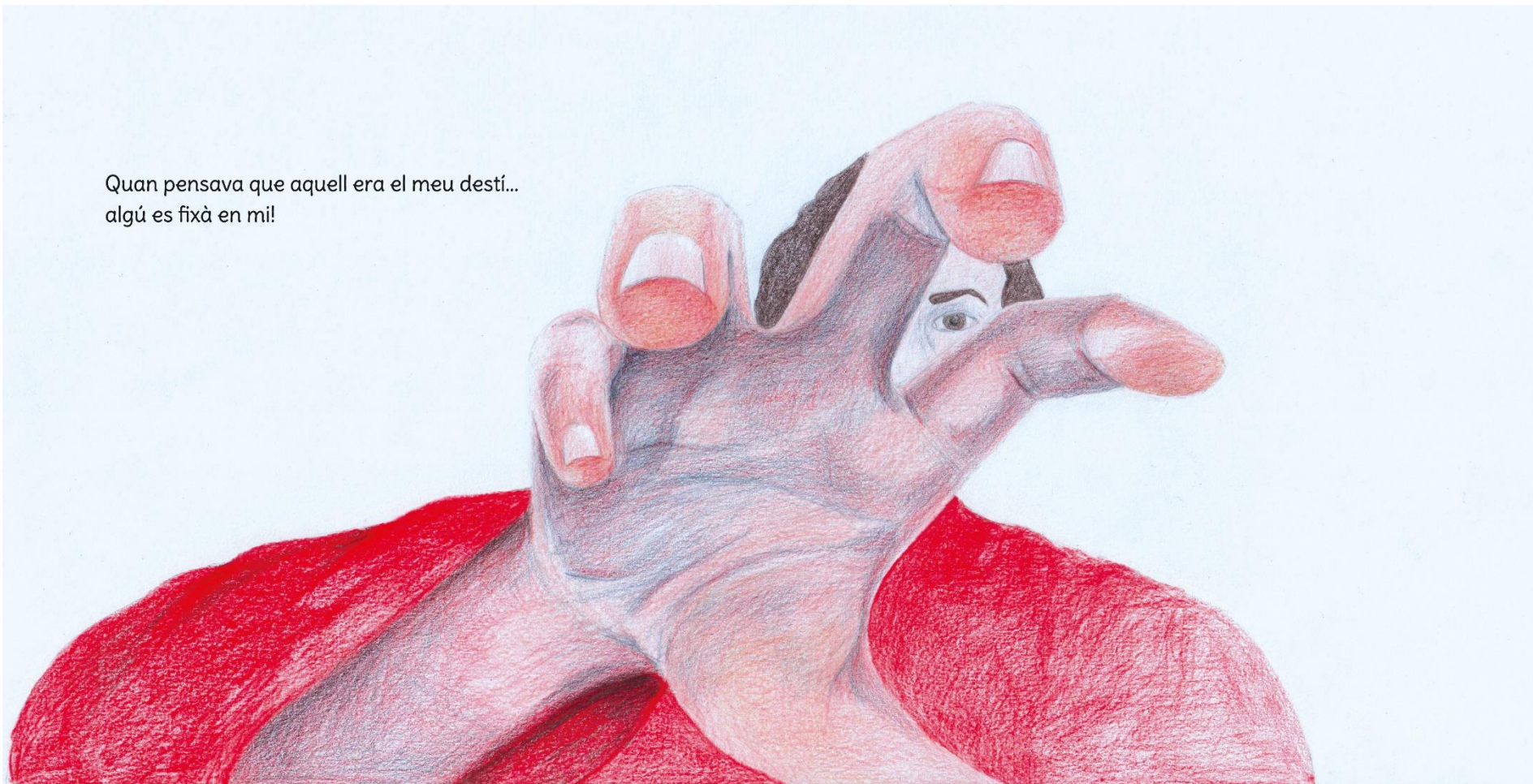

Vaig despertar la curiositat d'algú i se'm va emportar pensant que era menjar.

Però em soltà, i la caiguda es produí en un lloc ple de gent,
gent que passava per damunt i em feia mal.

Quan pensava que aquell era el meu destí...
algú es fixà en mi!

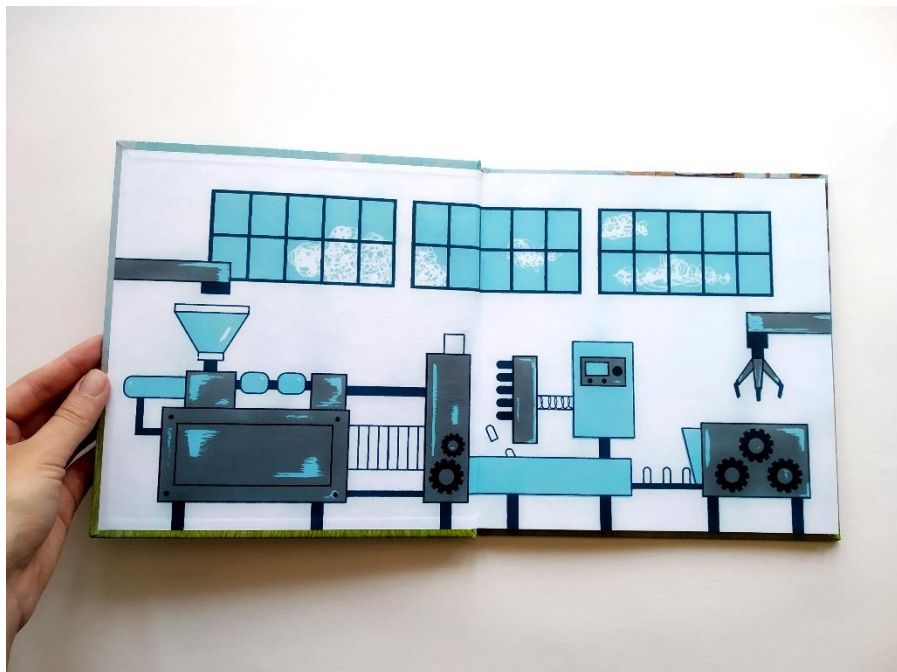

I em va portar a casa, amb els meus,
per tal de començar una nova vida.

ANNEX II: Resultat impressió i enquadernació

La meua història comença en un llac sorollós, fred, mecànic i gens agradable.

Després d'uns quants viatges i temps d'espera, arriba el dia en que em van elegir!

